

ks. Andrzej Bruździński, *Krakowski ośrodek kościelnych badań historycznych na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu w latach 1773 – 1939*. W: *Kościół w Polsce. Dzieje i kultura*. T. 5. Pod red. J. Walkusza. Lublin 2006, s. 13-53.

ks. Andrzej Bruździński

Krakowski ośrodek kościelnych badań historycznych na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu w latach 1773 — 1939

Przedstawienie pełnej historii krakowskiej kościelnej historiografii począwszy od *Kroniki polskiej* Galla Anonima († ok. 1116), jak też nauczania historii Kościoła tym czasie wymaga, aby nie pozostać tylko na poziomie prostego wyliczania autorów, dzieł i profesorów, odpowiednio dużego opracowania nie mieszczącego się w ramach artykułu, dlatego w tym przedstawieniu temat zostanie ograniczony tylko do dziejów katedry historii Kościoła na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Krakowskiego. Zagadnienie to ostatnio podejmowali: o. Marian Kanior OSB i ks. Stanisław Piech w swoich opracowaniach dotyczących dziejów tego wydziału Wszechnicy Jagiellońskiej¹.

Przeszłość Kościoła Katolickiego była zawsze przedmiotem nie tylko zainteresowania wiernych, ale także i nauczania, choć z początku nie wykładano jej osobno. Historię uważano za naukę pomocniczą konieczną do zrozumienia komentowanych dzieł klasycznych autorów. W okresie średniowiecza jako pomoc w przekazywaniu wiedzy z tego zakresu służyła *Kronika papieży i cesarzy* Strzemieńczyka dominikanina Marcina z Opawy zwanego Polakiem († 1279)². Podobnie było na Uniwersytecie Krakowskim. Później, od czasów profesora tej wszechnicy Jana z Dąbrówki (ok. 1400-1472), historię Kościoła w Polsce wykładano na tejże uczelni łącznie z historią Polski posługując się monumentalnym komentarzem Dąbrówki do *Kroniki polskiej* biskupa krakowskiego bł. Wincentego Kadłubka (1208-1218) napisanym w latach 1434 – 1436³. W okresie humanizmu, doszło do większego uświadomienia sobie znaczenia własnej przeszłości ale także i wówczas nie wykładano osobno historii Kościoła. Następnym podręcznikiem, a pierwszym drukowanym, dotyczącym tej tematyki

¹ M. Kanior OSB, *Wydział Teologiczny w dziejach Uniwersytetu Krakowskiego (1780-1880)*. W: *Studia do dziejów Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego*. T. 8. Kraków 1998; S. Piech, *Dzieje Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1880-1939*. W: *Studia do dziejów Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego*. T. 6. Kraków 1995.

² Martinus «Oppaviensis» OP, *Incipit Cronica summo[rum] Pontificum Imperato[rum]q[ue] ac des septe[m] etatibus mundi ex. s. Hieronymo, Eusebio aliisq[ue] eruditis excerpta*. Romæ 1476, p[er] Magist[rum] Iohannem Schurener de Bopardia.

³ *Historia polonica Vincentii Kadlubkonis Episcopi Cracoviensis*. Dobromili 1612, In Officina Ioannis Szeligæ; M. Zwiernan, *Komentarz Jana z Dąbrówki do Kroniki Mistra Wincentego zwanego Kadlubkiem*. W: *Monografie z dziejów nauki i techniki*. T. 57. Wrocław 1969, s. 158-169.

było dzieło profesora Uniwersytetu Macieja Karpigi z Miechowa (Miechowita) (1457-1523)⁴.

Systematyczne nauczanie historii Kościoła jako wyodrębnionej dziedziny teologicznej na Uniwersytecie Krakowskim rozpoczęło się dopiero w ostatniej ćwierci wieku XVIII, pomimo iż w Europie nastąpiło to już w połowie poprzedniego wieku⁵. Do ożywienia badań historycznych w teologii w krajach Zachodniej Europy przyczyniła się reforma studiów uniwersyteckich w Wiedniu dokonana za rządów Marii Teresy przez holenderskiego jansenistę barona Gerarda van Swietena (1700-1772), a w Polsce reforma Uniwersytetu Krakowskiego, którą przeprowadził ks. Hugo Kołłątaj (1750-1812)⁶.

Starania o katedrę historii kościelnej na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Krakowskiego rozpoczęły się w latach sześćdziesiątych XVIII wieku. W roku 1765 profesowie tegoż wydziału skierowali wniosek w tej sprawie do wizytującego akademię biskupa krakowskiego Kajetana Ignacego Sołtyka (1759-1788)⁷. Katedrę historii Kościoła utworzono na krakowskim Wydziale Teologicznym w roku 1773, otrzymał ją reformator Wydziału Filozoficznego ks. Józef Alojzy Putanowicz (1737-1788)⁸. Rozpoczynając działalność nowopowstałej katedry ks. Putanowicz wygłosił w dniu 8 listopada w pięknej łacinie mowę inauguracyjną *De studio historiae ecclesiasticae*. Przedstawił w niej jasny i logiczny plan studium tej gałęzi nauki teologicznej⁹. Historyk Kościoła, według niego, zajmować się ma tak początkami chrześcijaństwa, jak też jego dalszymi losami, działalnością apostołów, prześladowaniami, nauką Ojców Kościoła, dekretami soborów, historią herezji oraz papieżem od najdawniejszych do najnowszych czasów. Historyk ma więc traktować praktycznie swoje zadanie tzn. dostarczyć teologom światła i pomocy aby wykorzystując je mogli jasno i wyraźnie wykazać boskie pochodzenie Kościoła. Z tej to zapewne przyczyny ks. Putanowicz preferował szczególnie początkowe dzieje Kościoła. Był on przedstawicielem tradycyjnego kie-

⁴ Mathias de Miechow, *Chronica Polonorum*. Cracoviae 1519, opera Hieronymi Vietoris; J. Dybiec, *Wstęp*. W: *Złota księga Wydziału Historycznego* [Uniwersytetu Jagiellońskiego]. Pod red. J. Dybca. Kraków 2000, s. 10.

⁵ H. Jedin, *Introduzione alla storia della Chiesa*. W: *Storia della Chiesa*. T. 1: K. Baus, *Le origini. La Chiesa apostolica e subapostolica, vita e letteratura cristiana, dalle persecuzioni all'avvento di Costantino (I-IV sec.)*. Pod red. H. Jedin. Przeł. N. Beduschi. Milano 2002², s. 46.

⁶ M. Chamcówna, *Uniwersytet Jagielloński w dobie Komisji Edukacji Narodowej. Szkoła Główna Koronna w okresie wizyty i rektoratu Hugona Kołłątaja 1777-1786*. W: *Monografie z dziejów nauki i techniki*. T. 2. Wrocław-Warszawa 1957, s. 94.

⁷ W. Tokarz, *Komisja Edukacyjna i Uniwersytet Jagielloński*. Warszawa 1924, s. 25.

⁸ W. Baczkowska, *Putanowicz Józef Alojzy (1737-1788), profesor filozofii i teologii Uniw. Krak.* W: *Polski słownik biograficzny*. T. 29. Pod red. E. Rostworowskiego. Wrocław 1986, s. 459-462; B. Natoński SI, *Putanowicz Józef Alojzy*. W: *Słownik polskich teologów katolickich*. T. 3. Pod red. H. E. Wyczawskiego OFM. Warszawa 1982, s. 462-465; J. Kracik, *Józef Alojzy Putanowicz (1737-1788)*. W: *Złota księga Papieskiej Akademii Teologicznej*. Pod red. S. Piecha. Kraków 2000, s. 270-272.

⁹ J. A. Putanowicz, *De studio historiae ecclesiasticae. Oratio inauguralis*. [Cracoviae 1773, Typis Collegii Maioris], k. A₃-B₂.

runku panującego w tej dziedzinie podkreślającego znaczenie apologetyki w uprawianiu tejże nauki, odczuwał wszakże potrzebę jej reformy i starał się ją w pewnym zakresie wprowadzić. Na wykłady ks. Putanowicza uczęszczał jeden z najwybitniejszych, późniejszy uczonych tego okresu – Jan Śniadecki (1756-1830) – który żywił szczególny szacunek dla swego profesora jako „człowieka z dowcipem i nauką”¹⁰. Ks. Putanowicz kierował katedrą historii Kościoła do roku 1780, kiedy to został prezesem Kolegium Teologicznego zreformowanego Uniwersytetu.

W roku następnym po otrzymaniu katedry historii Kościoła – w roku 1774 – ks. Putanowicz wydał dla potrzeb Komisji Edukacji Narodowej rozprawę zatytułowaną *Stan wewnętrzny i zewnętrzny Studii Generalis Universitatis Cracoviensis* w którym przedstawił na podstawie źródeł przegląd ważniejszych dat z dziejów Uniwersytetu Krakowskiego, jego przywileje, fundacje i ówczesny stan majątkowy, a więc sprzed reformy kołłątajowskiej¹¹. Kolejnym dziełem tegoż profesora dotyczącym krakowskiej wszechnicy była praca napisana przy współpracy archiwisty i profesora ks. Wawrzyńca Jana Kantego Bularniego (ok. 1731-1782) *Corporis iuris scholastici pro Universitate Cracoviensi ceterisque aliis in Regno Poloniae gymnasiis* czyli *Zbiór prawa szkolnego dla Akademii Krakowskiej, głównej królestwa szkoły i innych Królestwa Polskiego szkół*¹². Obejmowała ona dokumenty z wieku XIV i XV do roku 1462. Była to zapowiedź kodeksu dyplomatycznego Uniwersytetu Krakowskiego, które to dzieło powstało blisko wiek później.

Książd Putanowicz jako jeden z kuratorów krakowskich uroczystości pokanonizacyjnych św. Jana Kantego w roku 1767, wydał drukiem na zlecenie władz uniwersytetu w roku 1780 zebrane materiały źródłowe obrazujące to wydarzenie. Jest to ważna i najbardziej wartościowa praca księdza profesora. Część pierwsza, biograficzna w której widoczne są pierwsze próby krytyki historycznej opiera się zasadniczo na opracowaniach Piotra Skargi SI (1536-1612), Adama z Opatowa (Opatowczyka) (1574-1647) i Szymona Starowolskiego (1588-1656). Dalsza część pracy opisująca uroczystości pokanonizacyjne do dziś jest głównym źródłem historycznym opisującym to wydarzenie¹³.

¹⁰ J. Śniadecki, *Żywot literacki Hugona Kołłątaja*. Wyd. H. Barycz. Wrocław 1951, s. 38; *Statuta nec non Liber promotionum philosophorum ordinis in Universitate Studiorum Jagellonica ab anno 1402 ad annum 1849*. Wyd. J. Muczkowski. Cracoviæ 1849, p. CCXXI.

¹¹ J. A. Putanowicz, *Stan wewnętrzny i zewnętrzny Studii Generalis Universitatis Cracoviensis*. Kraków 1774, [b. dr.].

¹² Tenże, *Zbiór prawa szkolnego dla Akademii Krakowskiej, głównej Królestwa szkoły i innych Królestwa Polskiego szkół*. Cz. 1: *Prawa, ustawy, wolności, swobody, nadania, bulle i przywileje Akademii tak od Najjaśniejszych Królów i Rzeczypospolitey iako i papieżów rzymskich [...] użyczone, porządkiem chronologicznym ułożone zawierająca*. [Kraków] ok. 1787, [b. dr.].

¹³ Tenże, *Życie y cuda y dzieie Kanonizacyi S. Jana Kantego, kapłana Świeckiego w Akademii Krakowskiej Pisma Bożego Doktora y Professora. Uroczystym Ośmiodniem w Stolicy Królestwa mieście Krakowie Roku Zbawienia Naszego MDCCLXXV uwielbione przez [...]*. Kraków 1780, w Drukarni Akademii Krakowskiej.

Po przeprowadzeniu reformy kołłątajowskiej w 1780 roku, kiedy to nakazano „jak najdokładniejsze historii kościelnej dawanie”¹⁴ katedrę historii kościelnej w Szkole Głównej Koronnej (w tym czasie uczelnia przyjęła taką nazwę) po ks. Putanowiczu otrzymał w dniu 29 września tegoż roku ks. Józef Jan Kanty Bogucicki (1747-1798), neofita żydowskiego pochodzenia¹⁵. Rozpoczynając wykłady na katedrze historii Kościoła wygłosił mowę w której przedstawił program nowego nauczania przedmiotu. Uprawianie historii ma być oparte na krytycznej analizie źródeł a celem jej wykładu ma być zachowanie czystości wiary, dobrych obyczajów i zgody religijnej¹⁶. Jako podstawę do wykładów ks. Bogucicki wykorzystywał, znajdującą się na indeksie kościelnym, pracę francuskiego jansenisty Bonawentury Racine’a (1708-1755) *Abrégé de l’histoire ecclesiastique*¹⁷. W swoich wykładach korzystał także z Klaudiusza Fleury’ego (1640-1723) *Histoire ecclésiastique* i z dzieła dominikanina Aleksandra Nöela (1639-1724) *Historia ecclesiastica Veteris Novique Testamenti*¹⁸ oraz *Annales ecclesiastici* kardynała Cezarego Baroniusza (1538-1607). Służyły mu także pomocą dwutomowe dzieła współczesnego mu profesora uniwersytetów fryburskiego i wiedeńskiego Niemca Macieja Dannenmayera (1744-1805) *Leitfaden in der Kirchengeschichte* jak też *Institutiones historiae ecclesiasticae N[ovi] T[estamenti]*¹⁹. Ta ostatnia praca była zresztą urzędowym podręcznikiem nie tylko używanym w uczelniach w cesarstwie, ale także w wielu uczelniach zagranicznych. Choć napisana w duchu oświeceniowym a więc bez szacunku dla prawd wiary, jak i Kościoła katolickiego, i stolicy piotrowej uważana była przez ponad 30 lat, do roku 1820, jako dzieło klasyczne, kiedy to Stolica Apostolska wciągnęła je na listę ksiąg zakaza-

¹⁴ Ł. Kurdybacha, *Kuria Rzymska wobec Komisji Edukacji Narodowej w latach 1773-1783*. W: *Archiwum Komisji do Dziejów Oświaty i Szkolnictwa w Polsce*. Nr 7. Kraków 1949, s. 81-82.

¹⁵ W. Murawiec OFM, *Bogucicki Józef Jan Kanty*. W: *Słownik polskich teologów katolickich*. Pod red. H. E. Wyczawskiego OFM. T. 1. Warszawa 1981, s. 178-180.

¹⁶ M. Skrzypek, *Sprawa Józefa Bogucickiego*. „Przegląd Humanistyczny” R. 42: 1998, nr 1, s. 2; Biblioteka Jagiellońska (dalej: BJ), rkps 1102: *J. Bogucicki, Oratio*, k. 12.

¹⁷ B. Racine, *Abrégé de l’histoire ecclesiastique, contenant les événemens considérables de chaque siècle, avec des reflexions*. T. 1-13. Utrecht – Köln 1748-56, aux dépens de la Compagnie; Publikacja ta została wciągnięta na indeks ksiąg zakazanych dekretem Kongregacji Indeksu z dnia 27 kwietnia 1756 roku – J. M. De Bujanda, *Index librorum prohibitorum 1600 - 1966*. W: *Index des livres interdits*. Pod red. J. M. De Bujanda. T. 11. Montréal – Genève 2002, s. 738; M. Chamcówna, *Epoka wielkiej reformy*. W: M. Chamcówna, K. Mrozowska, *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1765-1850*. T. 2, cz. 1. Kraków 1965, s. 20.

¹⁸ BJ, rkps 1170: *Materiały do historii Uniwersytetu Krakowskiego i Szkoły Głównej Koronnej*, t. 3, s. 134; M. Kanior OSB, *Wydział Teologiczny w dziejach Uniwersytetu Krakowskiego (1780-1880)*..., s. 179; C. Fleury, *Histoire ecclésiastique*. T. 1-36. Paris 1691-1738, chez P. Emery; A. Noël OP, *R. P. Natalis Alexandri [...] Historia ecclesiastica Veteris Novique Testamenti, ab orbe condito ad annum post Christum natum millesimum sexcentisimum, in octo divisa tomos [...]*. Parisiis 1699, sumptibus A. Dezallier. Dzieło to znalazło się w indeksie ksiąg zakazanych 8 VIII 1754, następne wydania zostały poprawione – J. M. De Bujanda, *Index librorum prohibitorum 1600 – 1966*..., s. 60.

¹⁹ M. Dannenmayer, *Leitfaden in der Kirchengeschichte*. T. 1-4. Wien 1790, gedruckt bey Johann Thomas Edlen von Trattnern, k. k. Hofbuchdruckern und Buchhändlern; Tenże, *Institutiones historiae ecclesiasticae N[ovi] T[estamenti]*. Viennæ 1788, Apvd Rvdolphvm Græffer Et Soc.

nych²⁰. Wywarło ono znaczny wpływ na poglądy duchowieństwa katolickiego, jak i na przyszłość Kościoła polskiego z powodu znaczenia przypisywanego temuż podręcznikowi, jak i też sporego okresu w którym się nim posługiwano²¹. Korzystał ks. Bogucicki w swoich wykładach także z dzieła Gabriela M. Ducreux OP (1743-1790) *Les siècles chrétiens* oraz z pracy ks. Stefana B. de Condillaca (1715-1780) *Cours d'étude pour l'instruction du prince de Parme*²².

Wykłady ks. Bogucickiego prowadził po łacinie w wymiarze 3 godzin tygodniowo (w poniedziałki, środy i piątki od 8 do 9). Z powodu licznych wyjazdów przez pierwsze 4 lata, ks. Bogucicki doprowadził wykład historii tylko do wieku VIII. W kolejnym roku akademickim zaczął omawiać historię od wieku IX a w następnym roku wykladał następne okresy dziejów Kościoła. Wykładając przez 6 kolejnych lat objął całość historii Kościoła²³. Główne jego dzieło to kilkutomowa *Historia ecclesiastica* które powstawało na kanwie wykładów, doprowadzone do wieku XVII i pozostało nieukończone w rękopisie. Według pogłoski zostało ono zniszczone w Igołomi wkrótce po śmierci autora²⁴. Z też przyczyny trudno powiedzieć więcej o tym dziele ponad to, co powiedzieli ci, którzy mieli dostęp do tej pracy. Według opinii postronnych ujawniła się w nim typowa dla wieku Oświecenia „niechęć do scholastyki, tolerancyjny stosunek do innych wyznań, dążenie do unikania kwestii spornych i wątpliwych, sięganie do źródeł biblijnych”²⁵.

Zachował się natomiast wykład ks. Bogucickiego jaki wygłosił on w dniu 19 czerwca 1787 roku dla uczczenia pobytu w Krakowie króla Stanisława Augusta Poniatowskiego. Przedstawił w nim stan Kościoła na początku wieku XV, w którym zawarł zdecydowaną krytykę stosunków panujących wówczas w Kościele, soboru w Konstancji, emocjonalną obronę „cnotliwego, pobożnego, świętego i niewinnego” Jana Husa (1369-1415) i „niewzruszonego

²⁰ Dzieło to znalazło się na indeksie ksiąg zakazanych w dniu 17 I 1820 roku – J. M. De Bujanda, *Index librorum prohibitorum 1600 – 1966...*, s. 265.

²¹ Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie (dalej: AUJ) D VII 27: *Spuścizna ks. Tadeusza Glemmy. Prace naukowe. Historia katedry dziejów Kościoła* [na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego], k. 6a.

²² G. M. Ducreux OP, *Les Siècles chrétiens, ou histoire du christianisme, dans son établissement & ses progrès*. T. 1-10. Paris 1775-1777, chez Moutard; E. B. Condillac de, *Cours d'étude pour l'instruction du prince de Parme aujourd'hui S[on] A[ltesse] R[oyale] l'infant D. Ferdinand, duc de Parme, Plaisance [...]*. T. 1-16. Parme 1775, Imprimerie royale. Praca ta także weszła na listę ksiąg zakazanych w roku 1836 – J. M. De Bujanda, *Index librorum prohibitorum 1600 – 1966...*, s. 238.

²³ J. Bogucicki, *Assertiones ex historiae ecclesiasticae saeculo primo selectae per [...] Historiae Ecclesiasticae Professorem Dubiis et objectionibus facientae satis M. Martino Fiałkowski Artium Liberalium et Philosophiae Doctore, Historiae Ecclesiasticae Auditore. In Collegio Theologico Scholae Principis Regni Poloniae pro Exercitatione publica expositae*. Cracoviae [1781], Typis Universitatis, k. A₁-B₈; M. Chamcówna, *Uniwersytet Jagielloński w dobie Komisji Edukacji Narodowej...*, s. 347-354.

²⁴ J. S. Bandkie, *Historia Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie przez [...]*. Kraków 1821, s. 150.

²⁵ M. Chamcówna, *Epoka wielkiej reformy...*, s. 20.

umysłu i nieustraszonego” Hieronima z Pragi (ok. 1370-1416) a z drugiej strony potępienie „okrutnej nietolerancji i szalonego fanatyzmu” pasterzy Kościoła²⁶.

Wywołał tym referatem ogólnie niemiłe wrażenie w społeczeństwie, tak że nawet zaprzyjaźniony z autorem rektor uczelni Feliks Oraczewski (1739-1799) zmuszony był nazwać to wystąpienie „nieroztropnie śmiałym”²⁷. Spotkał się z tego powodu z ostrą i zdecydowaną krytyką władz uczelni, a przede wszystkim duchowieństwa. Zaniepokojeni duchowni pisali do administrującego diecezją krakowską prymasa Michała Jerzego Poniatowskiego (1736-1794) „jakiej mamy po nim spodziewać się nauki z lekcji [...] dla naszych alumnów, sposobiących się do stanu duchownego? Mamy w duchowieństwie naszym nie mało kapłanów wyszłych po części z pod edukacji i nauki JX. Bogucickiego. Wrzało aż dotąd w ich sercach nieukontentowanie z jego lekcji [...]. Zabraniają prawa neofitów do duchowieństwa i katedr profesorskich teologicznych przyjmować, wszelako w duchowieństwie i Akademii mieści się JX. Bogucicki, który mając ze krwi przodków swoich niewierność ducha, skutkiem okazuje, jak srogim, a w przyszłości smutnym i okropnym grozi niebezpieczeństwem wzywać neofitów do stanu duchownego i nauczycielskiego teologicznego”²⁸.

Ks. Bogucicki uzdolniony, starannie wykształcony i odczytany mimo to wydaje się, że nie był samodzielnym twórczym umysłem, kierował się panującą ówczesną modą – zaangażowaną krytyką Kościoła sprowadzającą go do poziomu jednej z wielu ludzkich tylko instytucji, której zarzucał podobnie jak inni oświeceni brak tolerancji i fanatyzm, co wynikało z postawy którą nazwał Emanuel M. Rostworowski (1923-1989) nazwał – „latitudynaryzmem” czy też synkretyzmem religijnym, dlatego też Jerzy S. Bandkie (1768-1835) określił wprost ks. Bogucickiego jako „wolnomyślącego”²⁹. Zachowany referat wskazuje na brak deklarowanego obiektywizmu, emocjonalność w połączeniu z uczuciowością oraz typowe dla oświecenia wnoszenie do historycznego opisu wydarzeń własnych filozoficznych poglądów. Z tej to przyczyny nie dość obiektywnie oceniał on historyczne postacie i wydarzenia, obdarzając je różnymi wartościującymi przymiotnikami. Wykład ten wywołuje obawę na ile ks. Bogucicki wpisywał się poprzez swoje wykłady w oświeceniowy nurt krytyki Kościoła, zarówno głoszonych poszczególnych prawd wiary, jak też działalności ówczesnego Kościoła

²⁶ J. Bogucicki, *Dysertacja*. Wyd. M. Skrzypek. „Przegląd Humanistyczny” R. 42: 1998, nr 1, s. 149-166.

²⁷ W. Smoleński, *Przewrót umysłowy w Polsce wieku XVIII. Studia historyczne*. Opr. A. Wierzbicki. Warszawa 1979, s. 392-395; M. Skorzepianka, *Feliks Oraczewski rektor krakowskiej Szkoły Głównej*. W: *Biblioteka Krakowska*. T. 84. Kraków 1935, s. 102; P. Chm[ielowski], *Bogucicki Józef Kanty Nepomucen*. W: *Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana*. T. 9. Warszawa 1893, s. 20-21; K. R. Prokop, *Odwiedziny króla Stanisława Augusta w Szkole Głównej Koronnej (1787). Dawna prasa o uniwersytecie*. Cz. [6] 1. „Alma Mater” 2005, nr 68, s. 42-44.

²⁸ J. Muczkowski, *Józef Kanty Nepomucen Bogucicki*. „Dwutygodnik Literacki” T. 1: 1844, nr 2, s. 51.

²⁹ J. Kłoczowski, *Dzieje chrześcijaństwa polskiego*. Warszawa 2000, s. 194-195; J. S. Bandkie, *Historia Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie...*, s. 150.

odnoszonej do „świętych przepisów, którymi się pierwsze Kościoła rządziły wieki”³⁰. Co prawda ks. Bogucicki zalecał unikanie zarówno nadmiernej łatwowierności, jak też przesadnego krytycyzmu, które to tendencje widoczne były u poszczególnych współczesnych mu oświeceniowych badaczy a przede wszystkim u ideologów i działaczy. Kilka pozycji którymi posługiwał się ks. Bogucicki jako pomocą w pracy dydaktycznej znajdowało się na indeksie kościelnym. Były to pozycje w których było brak umiłowania Kościoła to przede wszystkim odzwierciedliło się w wykładzie wobec króla. Można mieć tylko nadzieję, wbrew opinii współczesnych, że w czasie wykładów dla studentów teologii stał się mimo wszystko zachować deklarowany krytycyzm i źródłowość³¹. Był więc ks. Bogucicki typowym przedstawicielem epoki oświecenia z jego zaletami ale też i wadami od czego nie bronił stan kapłański, gdyż wówczas „często pod suknią duchowną kryły się zgoła świeckie umysły różnych [wcale nie pojedynczych] abbés”³². Zarówno z tego względu, jak też za poparcie ks. Hugona Kołłątaja (1750-1812) w sporze tego ostatniego z biskupem krakowskim Sołtykiem zyskał on poprzez to wyjątkowo pozytywną ocenę od Kołłątaja³³.

Po odejściu ks. Bogucickiego na emeryturę w roku 1798 następnym wykładowcą historii Kościoła na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Krakowskiego został, jako zastępca profesora, posiadający doktorat z filozofii i teologii, ks. Dominik Jan Kanty Markiewicz (1761-1818), który pełnił tę funkcję w latach 1798 – 1806. Prowadził on wykłady w wymiarze 3 – 5, a nawet 8 godzin tygodniowo dalej w oparciu o podręczniki wspomnianego Macieja Dannemayera³⁴. Odbywały się one trzy razy w tygodniu: we wtorki, czwartki i soboty od 4 – 5 po południu. Pomimo, iż wykładał „gorliwie i z pożytkiem dla słuchaczy”, nie był jednak historykiem prowadzącym jakiejkolwiek samodzielne badania naukowe³⁵.

³⁰ J. Bogucicki, *Dysertacja...*, s. 151; B. Plongeron, *Tolleranza civile e intolleranza religiosa ovvero i lumi oscurati. L'Europa degli editti di tolleranza*. W: *Storia del Cristianesimo. Religione – politica – cultura*. T. 10: *Le sfide della modernità (1750-1840)*. Pod red. B. Plongeron. Przeł. C. Masi - Koinonia. Roma 2004, s. 167-178; G. Pelletier, *Rome et la Révolution française. La théologie et la politique du Saint-Siège devant la Révolution française (1789-1799)*. W: *Collection de l'Ecole française de Rome*. T. 319. Rome 2004, s. 226-230, 301-318; J. Tazbir, *Zapomniane karty polskiego katolicyzmu*. „Tygodnik Powszechny” R. [52]: 1998, nr 38, s. 10.

³¹ AUJ D VII 27: *Spuścizna ks. Tadeusza Glemmy. Prace naukowe. Historia katedry dziejów Kościoła...*, k. 45.

³² H. Barycz, *Bogucicki Józef Jan Kanty (1747-1798) profesor Uniwersytetu Krakowskiego*. W: *Polski słownik biograficzny*. T. 2. Pod red. W. Konopczyńskiego. Kraków 1936, s. 195-196; E. Rostworowski, *Rzeczpospolita w Europie XVIII wieku*. W: *Biblioteka Pomocy Naukowych*. T. 2: *Naród - Kościół - kultura. Szkice z historii Polski*. Pod red. A. Chruszczewskiego [i in.]. Lublin 1986, s. 77.

³³ M. Kanior OSB, *Wydział Teologiczny w dziejach Uniwersytetu Krakowskiego (1780-1880)...*, s. 105-106, 368.

³⁴ Tamże, s. 133.

³⁵ AUJ D VII 27: *Spuścizna ks. Tadeusza Glemmy. Prace naukowe. Historia katedry dziejów Kościoła...*, k. 46.

Po przejściu ks. Markiewicza na katedrę teologii pastoralnej i katechetyki wykłady z historii Kościoła przejął przejściowo w roku akademickim 1806/1807 zastępca profesora, przeor benedyktynów z Tyńca o. Grzegorz Tomasz Ziegler (1770-1852). Był on wybitnym dogmatykiem, ale nie zajmował się zbytnio historią, dlatego wykłady prowadził według urzędowego Dannenmayera uzupełniając ten podręcznik własnym komentarzem. Po nim w latach 1807 – 1809 katedrę historię Kościoła zajmował również mnich z tegoż samego Tyńca, profesor o. Pius Rieger (1780-1830). Obaj wykładowcy benedyktyńscy nie byli wybitnymi historykami, nie pozostawili po sobie żadnych dzieł z tego zakresu.

Po odejściu benedyktynów z uczelni Wydział Teologiczny został połączony za zgodą księcia Józefa Antoniego Poniatowskiego (1763-1813) z prowadzonym przez misjonarzy Seminarium Diecezjalnym na Stradomiu, co stało się przyczyną dalszego upadku poziomu nauczania historii Kościoła. Z powodu bowiem braku profesorów wykłady z historii Kościoła powierzono w roku akademickim 1809/1810 klerykowi, który powrócił z rozpoczętych studiów teologicznych we Wiedniu, Janowi Kantemu Krzyżanowskiemu (1789-1854). Dnia 27 sierpnia 1811 roku, po doktoracie z filozofii, otrzymał on katedrę historii Kościoła, ale bez patentu umożliwiającego wejście do grona osób należących do Wydziału Teologicznego. Prowadził on wykłady z własnego skryptu sporządzonego na podstawie podręczników wspomnianych już autorów: Macieja Dannenmayera, Klaudiusza Fleury'ego i Aleksandra Nöela³⁶. Po Krzyżanowskim, kiedy ten odszedł do Lublina historię Kościoła w następnych latach od 1812 do roku 1815 wykładali zastępczo misjonarze: ks. Wojciech Galiński (1782-1857) i ks. Józef Bielecki († 1860)³⁷.

Po powrocie Wydziału Teologicznego na Uniwersytet w latach 1815 – 1817 zastępcą profesora historii kościelnej został były prowincjał dominikanów o. Mateusz Jan Paweł Kozłowski (1759-1839). Był on popierany na to stanowisko przez ceniącego go biskupa krakowskiego Jana Pawła Woronicza (1815-1829) – o czym świadczy wydanie drukiem przez biskupa pracy konkursowej wspomnianego krakowianina i dominikanina *De effectibus recentioribus his temporibus per artium et scientiarum in theologiam influxum productis dissertatio*³⁸. Wykłady rozpoczął on w dniu 9 listopada 1815 roku czyli w dzień po swej nomi-

³⁶ BJ, rkps 1170: *Materiały do historii Uniwersytetu Krakowskiego i Szkoły Głównej Koronnej*, t. 3, s. 134; M. Kanior OSB, *Wydział Teologiczny w dziejach Uniwersytetu Krakowskiego (1780-1880)*..., s. 179; J. Dobrzański, *Krzyżanowski Jan Kanty Walenty Marcin (1789-1854)*. W: *Polski słownik biograficzny*. T. 15. Pod red. E. Rostworowski. Wrocław 1970, s. 604.

³⁷ F. Bączkiewicz, *Z dziejów domu stradomskiego*. „Roczniki Obydwóch Zgromadzeń Św. Wincentego à Paulo” R. 27: 1925, s. 29; Za informacje o wykładowcach historii Kościoła w krakowskim seminarium duchownym po Krzyżanowski dziękuję p. mgr. Markowi Hałaburdzie z PAT.

³⁸ M. Kozłowski OP, *De effectibus recentioribus his temporibus per artium et scientiarum in theologiam influxum productis. Dissertatio, quam pro obtinenda in Alma Univ. Cracoviensi historiae cathedra [...] diebus Augusti 1815 conscripsit*. Varsaviae 1816.

nacji na zastępcę kierownika katedry. W dniu 27 sierpnia 1817 roku został on profesorem aktualnym na katedrze historii kościelnej i patrystyki, którą to funkcję spełniał do roku 1833, kiedy utracił ją na skutek reformy uczelni przeprowadzonej według nowego *Statutu organicznego* wprowadzonego pod naciskiem Klemensa Wenzela von Metternicha (1773-1853), który miał upodobnić uczelnię krakowską do austriackich. Przyczynę tego wydarzenia upatruje się także w bliskich kontaktach profesora z biskupem krakowskim Karolem Skórkowskim (1830-1851).

W wykładzie historii Kościoła o. Kozłowski trzymał się z początku podręcznika zalecanego przez władze państwowe, profesora z Grazu Franciszka Ksawerego Gmeinera (1752-1824)³⁹. Później, od 1820 roku korzystał z wydanego w 1793 roku dwu tomowego podręcznika węgierskiego pijara Jana Nepomucena Albera (1753-1830) *Institutiones historiae ecclesiasticae* a zwłaszcza jego skrótu *Epitome institutionum historiae ecclesiasticae* z którego zostały usunięte wszystkie józefińskie i antyrzymskie teksty⁴⁰. Z tego ostatniego dzieła o. Mateusz korzystał do końca swej pedagogicznej działalności. Do wykładu historii Kościoła w Polsce wykorzystywał pracę pijara ks. Teodora Ostrowskiego (1750-1802) *Dzieje i prawa Kościoła polskiego*⁴¹. W swoich wykładach bronił zdecydowanie stanowiska Kościoła i jego tradycyjnej nauki⁴². Prowadził on wykłady z historii Kościoła codziennie oprócz sobót od godziny 11 do 12.

O jakości jego pracy naukowej świadczą jego dzieła ogłoszone drukiem jak też zachowane w rękopisie. Ze wspomnianej pracy konkursowej *De effectibus recentioribus* widać dobitnie, iż autor był pod wpływem odradzającego się katolicyzmu francuskiego z jego czołowym przedstawicielem François René de Chateaubriand (1768-1848), odnoszącym się z wielką miłością do Kościoła jako Mistycznego Ciała Chrystusa. W napisanym na prośbę konsystorza krakowskiego w roku 1821 „Zdaniu o niektórych Autorach, którzy w Wykazie do dawania Nauk Teologicznych w Seminariach Diecezjalnych są wymienieni” określił podręczniki do nauczania historii Kościoła autorstwa Dannenmayera i Gmeinera jako nieodpowiednie, gdyż napisane zostały „w guście protestanckim” a które zresztą zostały zakazane przez Kościół⁴³. „Odpowiadający potrzebom młodzieży”, według o. Kozłowskiego, był używany wówczas przez niego podręcznik Albera, gdyż jest „daleki od przywar” wspomnianych

³⁹ F. X. Gmeiner, *Epitome historiae ecclesiasticae N[ovi] T[estamenti]*. In *Usum Praelectionum Academicarum*. T. 1-2. Gracii 1787, Weingand et Ferstl.

⁴⁰ J. N. Alber SchP, *Institutiones Historiae Ecclesiasticae*. In *Quibus A Nato Christo Ad Annum MDCCLXXX. Res Religionis, Et Vicissitudines In Ecclesia Notabiles Omnes [...] Et Proponuntur [...] Atque Controversiae Historicae Critice Pertractantur*. T. 1-2. Colocae 1793, Typis Scholarum Piarum «Kalocsa».

⁴¹ T. Ostrowski SchP, *Dzieje i prawa Kościoła polskiego przez [...] krótko zebrane*. T. 1-3. Warszawa 1793, w Drukarni J.K.Mci i Rzeczypospolitej u XX. Scholarum Piarum.

⁴² R. Dutkova, R. Świętochowski, *Kozłowski Jan Paweł, imię zakonne Mateusz (1759-1839)*. W: *Polski słownik biograficzny*. T. 15. Pod red. E. Rostworowskiego. Wrocław 1970, s. 21-23.

dział, a poza tym „autor ten postępuje porządkiem chronologicznym, bardzo łatwo można z dziejów polskich, stosownie do lat, przydać to wszystko, co do Historii Kościoła Polskiego należeć może” a przede wszystkim – jak to napisał w roku 1823 – nie zawiera on „satyry przeciwko papieżom, przeinaczania dziejów, obojętności względem religii katolickiej, osłabiania powagi Kościoła w rzeczach duchownych”⁴⁴. Pozostał w rękopisie jego *Programma ad historiam ecclesiasticam* z dodatkami dotyczącymi kościoła polskiego oraz tłumaczenie z greckiego dzieła Teodoret z Cyru *O Opatrzności*⁴⁵. Ojciec Kozłowski postawił nauczanie historii Kościoła w Krakowie na dość znacznym poziomie, o wiele większym niż wówczas nauczano w Warszawie, Wilnie czy nawet we Lwowie, w tym ostatnim ośrodku po ks. Franciszku Ksawerym Zacharasiewicz (1770-1845) poziom nauczania tego przedmiotu dość znacznie się obniżył.

Biskup Ludwik Łętowski (1786-1868) napisał o tym profesorze i dominikaninie, że był „uczony, zany, pobożny, jakiego nieprędko zobaczy i na jakiego dziś szkoły nie ma z naszym wiekiem [...] górował [...] ks. Mateusz nauką, powagą, postacią jaką tylko na obrazach spotykamy, iż nie tylko szanowało się go, ale samemu szanowniejszym od niego odstępowano”⁴⁶. Wielu uważało go za ideał kapłana.

W związku z reorganizacją uniwersytetu i reperkusjami władz po powstaniu listopadowym o. Kozłowski został przeniesiony na emeryturę. Wykłady z historii kościelnej i patrystyki objął wówczas z polecenia Komisji Reorganizacyjnej na okres trzech lat (1833-1836) kanonik katedralny a emerytowany profesor teologii moralnej ks. Jan Maciej Józef (Mikołaj) Janowski (1758-1836)⁴⁷, a po nim na jeden semestr w roku 1836 doktor teologii uniwersytetu wiedeńskiego ks. Jan Chrzyciel Michał Schindler (1802-1890)⁴⁸.

W roku 1834 rozpisano konkurs na stanowisko profesora historii Kościoła. Po nie doświadczeniu do objęcia katedry przez wybranego wówczas ks. Sebastiana M. Tyczyńskiego (1799-1853) z Uniwersytetu Lwowskiego, którego zatrzymano we Lwowie, profesorowie

⁴³ Praca F. X. Gmeiner, *Epitome historiae ecclesiasticae N[ovi] T[estamenti]*. In *Usum Praelectionum Academicarum* – została wciągnięta do indeksu ksiąg zakazanych 10 IX 1827 – J. M. De Bujanda, *Index librorum prohibitorum 1600 – 1966...*, s. 391.

⁴⁴ Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie bez syg.: Teczka *Seminarium Duchowne (Stradom i Akademickie) 1799-1837*, s. 199-203, 494; AUJ D VII 27: *Spuścizna ks. Tadeusza Glemmy. Prace naukowe. Historia katedry dziejów Kościoła...*, k. 53; J. Kracik, *Spór o podręczniki teologii w Wolnym Mieście Krakowie*. „Nasza Przyszłość” T. 63: 1985, s. 244.

⁴⁵ X. W. P[lebankiewicz OP], *Słowo o X. Mateuszu Kozłowskim S. T. D., Profesorze Akademii Krakowskiej*. „Przyjaciel Ludu” R. 7: 1841, t. 2, s. 254.

⁴⁶ L. Łętowski, *Wspomnienia pamiętnikarskie*. Wyd. H. Barycz. Wrocław 1956², s. 178.

⁴⁷ T. Glemma, *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1795-1847*. Część III. „Polonia Sacra” R. 2: 1949, s. 142.

⁴⁸ T. Glemma, *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1795-1847*. Część III..., s. 142; S. L. Piech, *Księża diecezjalni z Galicji i Śląska Cieszyńskiego – doktorzy teologii uniwersytetu wiedeńskiego 1809-1918*. „Analecta Cracoviensia” T. 35: 2003, s. 367.

powierzyli po powtórny konkursie w październiku 1837 roku wspomnianą katedrę ks. Karolowi Telidze (1808-1884) z Sandomierza. Rozpoczął on wykłady w dniu 12 marca 1838 roku⁴⁹. Ks. Teliga kierował katedrą historii Kościoła przez dość długi okres czasu, bo do semestru zimowego 1858 roku. W wykładach prowadzonych w języku łacińskim posługiwał się podręcznikami: Antoniego Kleina (1788-1867) *Historia Ecclesiae Christianae*⁵⁰ i popularnym wówczas dziełem ks. Jana Chrzyciela Alzoga (1808-1878) napisanym w duchu historiografii romantycznej *Universalgeschichte der christlichen Kirche vom katholischen Standpunkte*, które to dzieło tłumaczono dwa razy na język polski⁵¹. Uzupełniał je także pracami Albara a szczególnie opracowaniem Klaudiusza Fleury. Wykładał on po łacinie historię Kościoła w wymiarze 5 godzin tygodniowo a patrologię przez 3 godziny⁵².

Ks. Teliga przygotował także swój pozostały w rękopisie podręcznik, w którym dość szeroko uwzględnił także historię Kościoła w Polsce⁵³. Wykłady ks. Teligi były zapewne prowadzone na odpowiednim poziomie, skoro jego rozprawa o „wpływie historii kościelnej na oświatę ogólną narodów” gdzie przedstawił swój pogląd na wykładany przez siebie przedmiot i jego cele, który wygłosił w pięknej formie stylistycznej na publicznym posiedzeniu Towarzystwa Naukowego Krakowskiego w dniu 23 maja 1842 roku. Głosił on, że „przedmiotem historii Kościoła jest wierne opowiedzenie początku, postępu i ważnych wypadków religii i Kościoła chrześcijańskiego”. Ma być ona pojmowana jako cycerońska *magistra vitae*, w przeciwnym razie „byłaby tylko cczą gadaniną, gdyby opowiadając same wypadki, nie zwracała uwagi na skutki, jakie z nich wypłynęły, na przyczyny, które to, lub owo spowodowały zdarzenie, na związek, który między przyczyną, a skutkiem zachodzi”, dlatego ma być ona krytyczną tzn. wiarygodną. „Historia kościelna jest to – według ks. Teligi – filozoficzny, systematyczny i wiarygodny wykład pamiętnych wypadków, które się w chrześcijańskim Kościele wydarzyły” a celem jest takie samo „jak każdej innej historii: nauczenie się mądrości, która ma kierować życiem naszym i czynnościami”. Historia ma kształcić rozum i serce, odstraszać od zbrodni a zachęcać do cnoty. Mówił także o wpływie

⁴⁹ Wykłady z historii Kościoła prowadził wówczas ponownie ks. Jan M. Janowski AUJ S I 379 (310): *Katedra historii kościelnej 1798-1849*; K. Mrozowska, *Okres ucisku i daremnych prób wyzwolenicznych (1833-1850)*. W: M. Chamcówna, K. Mrozowska, *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1765-1850...*, s. 198; L. Finkiel, *Historia Uniwersytetu Lwowskiego do r. 1869*. W: L. Finkiel, S. Starzyński, *Historia Uniwersytetu Lwowskiego*. Cz. 1. Lwów 1894, s. 267-268.

⁵⁰ A. Klein, *Historia Ecclesiae Christianae a nativitate Salvatoris usque ad obitum Pii VII. Pontificis Maximi*. T. 1-2. Gracii 1828.

⁵¹ J. B. Alzog, *Universalgeschichte der christlichen Kirche vom katholischen Standpunkte. Lehrbuch für theologische Vorlesungen*. Mainz - Kupferberg 1841; Polskie tłumaczenie tego dzieła – *Historia powszechna kościoła przez [...]*. T. 1-3. Przeł. J. z P. B. [J. Belajowska]. Warszawa 1855; T. Glemma, *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1795-1847*. Część III..., s. 127.

⁵² M. Kanior OSB, *Wydział Teologiczny w dziejach Uniwersytetu Krakowskiego (1780-1880)...*, s. 320.

⁵³ J. Urban, *Kanonie akademickie Krakowskiej Kapituły Katedralnej (1795-1945)*. Kraków 1997, s. 124.

jaki „wywiera historia kościelna na umiejętności teologiczne; co ztąd pochodzi, że wiele z nich są historycznego rodzaju, ponieważ sama religia chrześcijańska na historycznej opiera się podstawie”⁵⁴. Wykład ten określony został przez niezbyt przychylnych duchowieństwu, krakowskich profesorów jako „piękna rozprawa o wpływie historii kościelnej na oświatę ogólną narodów”⁵⁵. Prelekcją tą wykazał ks. Teliga swoje dobre kwalifikacje jako profesor historii Kościoła⁵⁶. Pomimo tego nie zdołał on wiele zrobić w zakresie rozwoju tej gałęzi nauki na wszechnicy jagiellońskiej, tym bardziej iż w roku 1847 wydział utracił prawo doktoryzowania.

W roku 1850 ks. Teliga wnosił do austriackich władz ministerialnych o utworzenie katedry historii Kościoła w Polsce, niestety bezskutecznie. Dowodził tego w swym memoriale bardzo patriotycznie stwierdzając „naród polski uważany jako znakomita część katolickiego Kościoła, ma swoją przeszłość zaszczytną, ma swoje dzieje; wywierał dawniej znakomity wpływ na losy całego chrześcijaństwa, na cywilizację wszystkich ludów europejskich; miał swych męczenników, którzy nie tylko dla sprawy narodowej, ale i za religią krew swą przelewali”. Wniosek ten niestety nie został uwzględniony przez wiedeńskie władze ministerialne⁵⁷.

Ksiądz profesor Teliga nie będąc już wykładowcą historii Kościoła publikował z zakresu tej dyscypliny. Będąc proboszczem krakowskiej parafii św. Floriana napisał pracę wydaną w 1868 roku traktującą o probostwie św. Floriana na Kleparzu jako uposażeniu profesorów uniwersytetu⁵⁸. Od roku 1869 był także prałatem dziekanem kapituły katedralnej krakowskiej dlatego polecił dyrektorowi archiwum kapitulnego – ks. Ignacemu Polkowskiemu (1833-1888) wydać drukiem jej statuty. Ukazały się one w roku 1884, ale już po jego śmierci⁵⁹. Chociaż nie jest to pełne wydanie statutów kapituły krakowskiej, ale jak dotąd najobszerniejsza ich edycja⁶⁰.

⁵⁴ K. Teliga, *O przedmiocie, właściwościach, celu i wpływie historii kościelnej na inne umiejętności. Rzecz czytana na posiedzeniu publicznym Towarzystwa Naukowego Krakowskiego z Uniwersytetem Jagiel. Połączonogo, w dniu 23 maja 1842 r. przez [...]*. „Rocznik Towarzystwa Naukowego z Uniwersytetem Krakowskim Połączonogo” R. 17: 1843, s. 46-62.

⁵⁵ [F. Hechel], *Człowiek nauki taki jakim był. Pamiętniki profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego [...]*. Wyd. W. Szumowski. T. 2: *W Wolnym Mieście Krakowie 1834-1846*. Kraków 1939, s. 108.

⁵⁶ AUJ D VII 27: *Spuścizna ks. Tadeusza Glemmy. Prace naukowe. Historia katedry dziejów Kościoła...*, k. 62-63, 67.

⁵⁷ W. M. Bartel, *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego na przełomie dwóch wieków. (Od 2 poł. XIX w. do końca I wojny światowej)*. „Analecta Cracoviensia” T. 1: 1969, s. 404-405.

⁵⁸ K. Teliga, *O stosunkach pomiędzy probostwem kościoła św. Floriana na Kleparzu a szkołą przy tym kościele i Uniwersytetem Jagiellońskim*. Kraków 1868.

⁵⁹ *Statuta capitularia ecclesiae cathedralis Cracoviensis mandato et impensis [...] Caroli Teliga [...] edita*. Wyd. I. Polkowski. Kraków 1884.

⁶⁰ J. Fijałek, *Bibliografia ustawodawstwa kapitulnego w Polsce. W: Statuty kapituły katedralnej wrocławskiej. Z materiałów przysposobionych przez X. prałata Stan. Chodyńskiego wydał i Bibliografią ustawodawstwa kapitulnego w Polsce poprzedził J. Fijałek*. Kraków 1916, p. XXX-XXXI.

Po przejściu ks. Teligii na katedrę teologii dogmatycznej wykłady z historii Kościoła prowadził przez 20 lat w latach 1857 – 1877, jako „suplent bezpłatny”, misjonarz ks. Antoni Dąbrowski (1816-1886)⁶¹. Nie posiadający odpowiedniego przygotowania naukowego z zakresu historii Kościoła, jak i stopni uczelnianych, pozostawał tylko na tytule zastępcy profesora. W swoich wykładach łączył historię Kościoła z patrologią.

Sytuacja zmieniła się diametralnie, gdy w dniu 19 marca 1877 roku katedrę historii Kościoła wraz z obowiązkiem wykładania także prawa kanonicznego otrzymał, kapłan diecezji przemyskiej, z dwoma doktoratami rzymskimi z: teologii i prawa kanonicznego, ks. Józef Sebastian Pelczar (1842-1924). W wykładach, które rozpoczął w kwietniu tegoż roku dla studentów III roku, podawał zarys całości dziejów Kościoła. W pierwszym półroczu w ciągu 4 godzin tygodniowo doprowadzał historię Kościoła do czasów papieża Bonifacego VIII (1294-1303) a w drugim przez 5 godzin tygodniowo do czasów najnowszych⁶². W wykładach korzystał prawdopodobnie z popularnych wówczas dzieł: profesora w Würzburgu a późniejszego kardynała Józefa A. G. Hergenröthera (1824-1890)⁶³ jak i ks. Melchiora Bulińskiego (1810-1877) profesora warszawskiej Akademii Duchownej⁶⁴. Słuchacze widzieli w nim tego, który poprzez swoje wykłady „miłościwie, a mądrze zaprawiał ich do ukochania obowiązków i trudów w służbie Kościoła” (ks. Antoni Bystrzonowski)⁶⁵. Jego działalność piśmiennicza z zakresu historii Kościoła, pomimo iż owocna i ceniona, pod względem naukowym nie stała zbyt wysoko z powodu braku odpowiedniego przygotowania metodologicznego autora, nie był on bowiem we właściwym tego słowa znaczeniu historykiem-badaczem⁶⁶. Nie zakładał on jednak sobie takich celów, stwierdził bowiem kiedyś że „piszę nie dla samych historyków, ale dla wszystkich ludzi wykształconych”, co też przy znacznej łatwości pióra osiągnął bez trudu.

Najlepszym dziełem ks. Pelczara z zakresu historii Kościoła jest praca zatytułowana *Pius IX i Polska*, w której wykorzystał archiwa zgromadzenia zmartwychwstańców, rodu

⁶¹ S. Janaczek, *Działalność księży misjonarzy prowincji krakowskiej 1865-1914*. „Nasza Przeszołość” T. 77: 1992, s. 172.

⁶² S. Piech, *Błogosławiony Józef Sebastian Pelczar (1842-1924)*. W: *Złota księga...*, s. 332-333.

⁶³ J. Hergenröther, *Handbuch der allgemeinen Kirchengeschichte*. T. 1-3. Freiburg im Br. 1876-1880.

⁶⁴ M. Buliński, *Historia Kościoła Powszechnego*. T. 1-6. Warszawa 1860-1866.

⁶⁵ S. Piech, *Sługa Boży Józef Sebastian Pelczar jako dydaktyk i uczonec*. W: *Józef Sebastian Pelczar profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego biskup przemyski i założyciel Zgromadzenia Służebnic Najświętszego Serca Jezusowego w przededniu beatyfikacji. Sesja naukowa 26 i 27 kwietnia 1991 r.* Pod red. F. Sankowskiej. Kraków 1992, s. 46-47.

⁶⁶ AUJ D VII 27: *Spuścizna ks. Tadeusza Glemmy. Prace naukowe. Historia katedry dziejów Kościoła...*, k. 89'; T. Glemma, *Ks. Józef Sebastian Pelczar jako profesor historii Kościoła na Uniwersytecie Jagiellońskim*. „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” R. 4: 1957, z. 1, s. 25-29; H. E. Wyczawski OFM, *Ostatni profesor historii Kościoła na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego*. „Studia Theologica Varsoviensia” R. 12: 1974, nr 1, s. 120.

Czartoryskich, jak też niektórych biskupów⁶⁷. Istotną wartość posiada także jego główne dzieło traktujące o czasach wspomnianego papieża Piusa IX *Pius IX i jego wiek*. Ta trzytomowa praca, przełożona później na język włoski, opracowana została w oparciu o wspomnienia osobiste, jak i własne badania źródłowe. Autor ten nie dążył do stworzenia wyczerpującego dzieła historycznego ale chciał przedstawić „na tle współczesnych dziejów Kościoła obszerny życiorys wielkiego papieża”, którego uważał za świętego i za jednego z największych następców Grzegorza VII (1073-1085) czy Innocentego III (1198-1216). Poza tym chciał poprzez to uczcić opiekuna naszego narodu w trudnym czasie naszego rozbiorowego istnienia⁶⁸. Najślabszym od strony naukowej choć wymagającym wielkiego zaangażowania i pracy to trzytomowy *Zarys dziejów kaznodziejstwa* wydany w latach 1896 – 1900. Mimo tego nie można tej pracy odmówić znaczenia i pożyteczności, gdyż wobec braku nowszej syntezy ciągle jest wykorzystywana. Według ks. Fijałka, ks. Pelczar był „mówcą złotoustym i kaznodzieją niestrudzonym”⁶⁹.

Po ks. Pelczarze, który przeszedł na upragnioną katedrę teologii praktycznej, katedrę historii Kościoła przejął ksiądz Władysław Longin Chotkowski h. Ostoja (1843-1926). Rada Wydziału Teologicznego na wniosek ks. Pelczara wystawiła kandydaturę tego kapłana archidiecezji poznańskiej, który zatwierdzenie cesarskie otrzymał w dniu 27 maja 1882 roku. Posiadał on znakomite wykształcenie w nowoczesnej szkole historycznej otrzymane w Rzymie i Monasterze. Ks. profesor Chotkowski wykładał historię Kościoła w Krakowie po łacinie przez 9 godzin w tygodniu obejmując w nich całość dziejów kościelnych. Wykłady prowadzone były na wysokim poziomie, po części oparte były także o własne badania naukowe. Nie zachowały się jego wykłady, pewne wyobrażenie o nich może dać napisany przez niego w 1892 roku podręcznik dla szkół średnich *Historia Kościoła Katolickiego*⁷⁰. Ks. profesor Chotkowski zadania dydaktyczne spełniał aż do czasu przejścia na emeryturę w dniu 1 października 1910 roku. Przez 14 lat, w latach 1883 – 1898, prowadził także w języku polskim publiczne wykłady z historii Kościoła dla studentów z innych wydziałów uniwersytetu. Te godzinne prelekcje zaowocowały zwiększonym zrozumieniem znaczenia historii dla studiów teologicznych⁷¹.

⁶⁷ Józef Sebastian Pelczar św., *Pius IX i Polska*. T. 1-3. Kraków 1880-1881; Tenże, *Pio IX e il suo pontificato*. T. 1-3. Torino 1909-1911.

⁶⁸ Tenże, *Pius IX i jego wiek*. T. 1-3. Kraków 1880- 1881.

⁶⁹ J. Fijałek, *Dwaj uczeni biskupi polscy*. „Nova Polonia Sacra” T. 2: 1926, s. 226.

⁷⁰ J. Urban, *Geneza podręcznika historii kościoła katolickiego dla szkół średnich ks. Władysława Chotkowskiego*. W: *Kościół na drogach historii. Księga jubileuszowa dedykowana księdzu profesorowi doktorowi Tadeuszowi Śliwie*. Pod red. J. Wołczańskiego. Lwów-Kraków 1999, s. 159-165.

⁷¹ S. Piech, *Dzieje Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1880-1939...*, s. 128.

Nowością było założenie przez ks. Chotkowskiego seminarium naukowego z historii Kościoła. Najpierw semestrze letnim roku akademickiego 1882/1883 prowadził je na wzór ćwiczeń „disputatoria historica”. Formalne zatwierdzenie seminarium naukowego przez wiedeńskie Ministerium für Kultus und Unterricht nastąpiło po wielu usilnych staraniach w dniu 10 marca 1888 roku. Według nadanego statutu celem jego było ćwiczenie studentów w samodzielnym studium kościelnych archiwalnych źródeł. Seminarzyści dzielili się na zwyczajnych i nadzwyczajnych, tymi pierwszymi byli słuchacze roku trzeciego i czwartego, z roku drugiego byli tylko nadzwyczajnymi. Kierował seminarium wzorowo, podejmował na nim wiele ciekawych tematów. Wyróżniającym się seminarzystą był Jan Fijałek (1864-1936), który pierwszy za pracę seminaryjną otrzymał nagrodę od ministerstwa. Ks. Fijałek w roku 1891 został wypromowany przez ks. Chotkowskiego na stopień doktora⁷².

Ks. profesor Chotkowski był „historykiem z prawdziwego zdarzenia”, ogłosił drukiem około 100 własnych prac badawczych i edytorskich. Tematy jego dzieł ogniskowały się przede wszystkim na dziejach reformacji w Polsce w XVI i XVII wieku, dziejach Kościoła w Galicji, jak też życia zakonnego, a zwłaszcza jezuitów, na ziemiach polskich od XVI do XIX wieku. Kolejne dotyczyły także dziejów i zniesienia Kościoła Grecko-katolickiego w zaborze rosyjskim oraz prześladowań unitów⁷³. Zajmował się także rozwojem rzemiosła w Krakowie w XV wieku⁷⁴. Szereg prac naukowych tego znakomitego uczonego posiada do tej pory niezastąpioną, fundamentalną wartość, która płynie przede wszystkim z mocnego oparcia się na źródłach. Pośród nich wymienić należy w porządku chronologicznym następujące prace: *Rozszerzenie protestantyzmu w ziemiach polskich pod rządem pruskim w XVII i XVIII w.*⁷⁵; *Dzieje zniweczenia świętej unii na Białorusi i Litwie w świetle „Pamiętników Siemasz-*

⁷² AUJ D VII 27: *Spuścizna ks. Tadeusza Glemmy. Prace naukowe. Historia katedry dziejów Kościoła...*, k. 91-92: W sprawozdaniu do ministerstwa ks. Chotkowski wymienił następujące tematy omawiane na seminarium z historii Kościoła: „1. *Episcopi Poloniae adversus homagium magistri Prussiae Adalberti quomodo se 1515 anno gesserint?* 2. *Nestori narratio de fide christiana in Rutheniam per Vladimirum magnum introducta, critice adumbretur.* 3. *Episcopi Ruthenorum ad unionem cum Romana Ecclesia stabiliendam quid fecerint?* 4. *Quid fecerint Poloni in Concilio Constantiensi?* 5. *Quibus modis episcopi Ruthenorum in senatum Reipublicae Polonorum recipi studuerint?* 6. *Probetur, S. Petrum Romae esse mortuum.* 7. *Analecta ex Actibus Episcopalis Petri de Tomice ab 1527-1529.* 8. *Electiones Romanorum Pontificum tempore Carolingorum.* 9. *Liber retraxationum Petri de Tomice, episcopi Cracoviensis a. 1525.* 10. *Ouomodo Poloni se adversus synodum Basileensem gesserint.* 11. *Privilegia Iudeorum in Polonia saeculo XIV et XV. ipsis collata enarrentur.* 12. *An Pontifices Avenionenses in captivitate s. d. Babylonica fuerint.* 13. *Ingenium et mores Gregorii Sanocei enarrentur.* 14. *Origo decimae cruciatae et historia ipsius iuxta „Collectoria” nuper edita enarrentur.* 15. *Guidonis, episcopi Ferrariensis „de schismatae Hildebrandi” sententia.* 16. *Quibus modis Jagiello religionem catholicam inter Lithuanos et Ruthenos propagare studuerint.* 17. *Vita et mors S. Stanislai Cracoviensis contra recentiores invecivas vindicentur.* 18. *S. Catharinae Sienensis in Sedem Apostolicam merita recensentur.* 19. *De donatione Peppini et Caroli Magni controversia.* 20. *Donatio Constantini Magni fueritne Romae cincta”.*

⁷³ M. Jagosz, *Chotkowski Władysław Longin*. W: *Słownik polskich teologów katolickich 1918-1981*. Pod red. L. Grzebienia SI. T. 5. Warszawa 1983, s. 205-213.

⁷⁴ W. Chotkowski, *Rzemiosła i cechy krakowskie w XV w.* Kraków 1891.

⁷⁵ Tenże, *Rozszerzenie protestantyzmu w ziemiach polskich pod rządem pruskim w XVII i XVIII w.* Poznań 1881.

ki”⁷⁶; *Ostatnie lata benedyktynów w Tyńcu. Przyczynek do dziejów Wszechnicy Jagiellońskiej*⁷⁷; *Powrót i powtórne zniesienie jezuitów w Galicji 1820 – 1848 na podstawie archiwaliów rządowych*⁷⁸; przetłumaczoną na język francuski *Historię polityczną dawnych klasztorów panińskich w Galicji 1773 – 1848 na podstawie akt Cesarskiej Kancelarii Nadwornej*⁷⁹; wyróżnioną przez Akademię Umiejętności nagrodą im. Probusa Barczewskiego dwutomową *Historię polityczną Kościoła w Galicji za rządów Marii Teresy 1772 – 1780*⁸⁰ oraz *Księcia Prymasa Poniatowskiego spustoszenia kościelne w Krakowie. Przyczynek do dziejów Uniwersytetu*⁸¹.

Ks. profesor Chotkowski posiada także swoje osiągnięcia w zakresie edytorstwa. Wydał on *Pamiętniki Józefa Siemaszki*⁸² (1798-1886) biskupa unickiego, który w sposób decydujący przyczynił się do zniszczenia Kościoła unickiego pod zaborem rosyjskim oraz *Dziennik spraw domu zakonnego oo. Jezuitów u św. Barbary w Krakowie* autorstwa krakowskiego jezuitę Jana Wielewickiego (1566-1639) począwszy od tomu 2: (1600-1608) po którym nastąpiły dwa kolejne: tom 3: (1609-1619) i tom 4: (1620-1629)⁸³.

Działalność ks. Chotkowskiego nie była skoncentrowana wyłącznie na badaniach naukowych. Jako gimnazjalista walczył w czasie powstania styczniowego w oddziale Kazimierza Mielęckiego (1837-1863) a jako kapłan w okresie Kulturkampfu wydalony został z Poznania za działalność patriotyczną⁸⁴. W okresie jego działalności na katedrze uniwersyteckiej nie było znacniejszego pogrzebu w Krakowie, żeby nie przemawiał na nim ks. profesor Chotkowski. Mówił m.in. przy trumnie Jana Matejki (1838-1892), Józefa Ignacego Kraśzewskiego (1812-1887), Adama Mickiewicza (1798-1855) i kard. Albina Dunajewskiego

⁷⁶ Tenże, *Dzieje zniweczenia świętej unii na Białorusi i Litwie w świetle „Pamiętników Siemaszki”*. Kraków 1898.

⁷⁷ Tenże, *Ostatnie lata benedyktynów w Tyńcu. Przyczynek do dziejów Wszechnicy Jagiellońskiej*. „Przegląd Powszechny” R. 17: 1900, t. 66, s. 369-389, t. 67, s. 18-41, 331-358, t. 68, s. 188-209. Dzieło to także ukazało się jako osobna odbitka Kraków 1900.

⁷⁸ Tenże, *Powrót i powtórne zniesienie jezuitów w Galicji 1820-1848 na podstawie archiwaliów rządowych*. Warszawa 1904.

⁷⁹ Tenże, *Historia polityczna dawnych klasztorów panińskich w Galicji 1773-1848 na podstawie akt Cesarskiej Kancelarii Nadwornej*. Kraków 1905.

⁸⁰ Tenże, *Historia polityczna Kościoła w Galicji za rządów Marii Teresy 1772-1780*. T. 1-2. Kraków 1909.

⁸¹ Tenże, *Księcia Prymasa Poniatowskiego spustoszenia kościelne w Krakowie. Przyczynek do dziejów Uniwersytetu*. „Rozprawy Historyczno-Filozoficzne Akademii Umiejętności w Krakowie” 61:1918.

⁸² *Pamiętniki Józefa Siemaszki*. Wyd. W. Chotkowski. Kraków 1885.

⁸³ J. Wielewicki SI, *Dziennik spraw domu zakonnego OO. Jezuitów u św. Barbary w Krakowie*. T. 2: *Od r. 1600 do r. 1608 (włącznie)*. Wyd. W. Chotkowski. W: *Scriptores rerum polonicarum*. T. 10. Cracoviae 1886; Tenże, *Dziennik spraw domu zakonnego OO. Jezuitów u św. Barbary w Krakowie*. T. 3: *Od r. 1609 do r. 1619 (włącznie)*. Wyd. W. Chotkowski. W: *Scriptores rerum polonicarum*. T. 14. Cracoviae 1889; Tenże, *Dziennik spraw domu zakonnego OO. Jezuitów u św. Barbary w Krakowie*. T. 4: *Od r. 1620 do r. 1629 (włącznie)*. Wyd. W. Chotkowski. W: *Scriptores rerum polonicarum*. T. 17. Cracoviae 1899.

⁸⁴ W. Chotkowski, *Wyprawa trzemeszeńska roku 1863*. Poznań 1913; Tenże, *Moje wspomnienia z Kulturkampfu (1872-1882)*. „Ateneum Kapłańskie” T. 18: 1926, s. 24-35, 166-179, 282-293; K. Lutyński, *W walce o rozwój świadomości religijnej i narodowej (Władysław Chotkowski 1843-1926)*. W: *Byli wśród nas*. Pod red. F. Lenorta. Poznań 1978, s. 47-56.

(1817-1894). Mając „wspaniały dar słowa i nieprzerwane bogactwa myśli, kruszył z łatwością argumenty przeciwników, wskazywał właściwe drogi i przekonywał, wprawiał w zachwyt, porywał w górę serca”⁸⁵, w to nie tylko w sprawach religijnych, ale także narodowych i społecznych. Nie tylko także pisał o Kościele unickim i jego zniesieniu, ale także w sposób bardzo zaangażowany pomagał prześladowanym unitom podlaskim przebywającym na syberyjskim zesłaniu w Orenburgu ratując ich od głodowej śmierci, robił wszystko aby o ich doli zaalarmować opinię światową⁸⁶. W tym też celu, aby przedstawić prawdę o prześladowaniach religijnych pod rządami carów opublikował swoją korespondencję z nimi⁸⁷. Wielkość i zasługi ks. Chotkowskiego w różnych dziedzinach widział i podkreślał jego poprzednik św. Józef Sebastian Pelczar, który napisał „X. Chotkowski jest jednym z najcelniejszych kaznodziejów i historyków polskich, bo jego kazania i mowy odznaczają się doborową treścią i wykwinną formą, a w jego pracach historycznych widać sumienność, znajomość faktów i zmysł krytyczny”⁸⁸. Wyrazem uznania ze strony środowiska naukowego było nadanie ks. Chotkowskiemu przez Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie w 1923 roku doktoratu *honoris causa*.

Po odejściu ks. profesora Chotkowskiego na emeryturę wykłady z zakresu historii Kościoła powierzono zastępczo ks. doktorowi Julianowi Gołąbowi (1880-1962). Pomimo jego odpowiedniego merytorycznego przygotowania władze wydziału widziały na tym stanowisku ks. Jana Fijałka, który wcześniej, przez trzy lata (1893-1896), był na uniwersytecie lektorem z historii Kościoła. Na tę ostatnią kandydaturę nie zgodził się wówczas kard. Jan Puzyna (1894-1911), który odpowiedniego następcę ks. Chotkowskiego widział w ks. Gołąbii. W tym celu bowiem wcześniej w porozumieniu z ks. Chotkowskim skierował ks. Gołąbia na studia do Rzymu na uniwersytet gregoriański, które ten uwieńczył doktoratem. W roku akademickim 1908/1909 ks. Gołąb otrzymał rządowe stypendium „celem dalszego kształcenia się w zakresie historii kościelnej w zagranicznych uniwersytetach i

⁸⁵ T. Glemma, *Chotkowski Władysław Longin*. W: *Polski słownik biograficzny*. T. 3. Pod red. W. Konopczyńskiego. Kraków 1937, s. 430-432; A. Mańkowski, *Ś. P. Ks. Władysław Chotkowski*. „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu” T. 7: 1926, nr 4, s. 118; K. Panuś, *Uratować naród! Głos z ambony katedry wawelskiej okresu niewoli narodowej 1795-1918*. Kraków 1996, s. 112-114; Tenże, *Zarys historii kaznodziejstwa w Kościele Katolickim*. Cz. 2: *Kaznodziejstwo w Polsce*. [2:] *Od oświecenia do XX wieku*. Kraków 2001, s. 269-274; S. Książek, *Chotkowski Władysław Longin*. W: *Polscy kanoniści (wiek XIX i XX)*. Pod red. J. R. Bara OFMConv. Cz. 1. Warszawa 1981, s. 75-78.

⁸⁶ Ks. W. Chotkowski pisał o tychże zesłańcach w wydawanym w Monachium „Historisch Politische Blätter” a także informował o ich sytuacji papieża Leona XIII na audiencji prywatnej w dniu 27 III 1894 roku – K. R. Prokop, *Ksiądz Władysław Chotkowski jako badacz dziejów Kościoła unickiego*. W: *Unia brzeska przeszłość i terażniejszość 1596-1996. Materiały międzynarodowego sympozjum Kraków, 19-20 listopada 1996*. Pod red. P. Natanka, R. M. Zawadzkiego. Kraków 1998, s. 231-235.

⁸⁷ E. Łoch, *Unici w świetle listów orenburskich*. W: *Unia brzeska, geneza, dzieje i konsekwencje w kulturze narodów słowiańskich*. Pod red. R. Łuznego, F. Ziejki, A. Kępińskiego. Kraków 1994, s. 291-308; *Z męczeńskich dziejów Unii. Listy Unitów wygnanych do orenburskiej guberni*. Cz. 1-3. Kraków 1891-1893.

⁸⁸ Józef Sebastian Pelczar św., *Zarys dziejów kaznodziejstwa w Polsce*. Kraków 1917², s. 372.

bibliotekach”. Wyjechał aby pogłębić swoje historyczne przygotowanie na monachijskim Uniwersytecie Maksymiliana gdzie uczęszczał na wybrane wykłady. Zapisał się na seminarium do sławnego bizantynologa Karola Krumbachera (1856-1909), u którego kształcili się bollandyści⁸⁹.

Po powrocie ze studiów ks. Gołąb prowadził wykłady na Wydziale Teologicznym w przeciągu dwóch lat 1910/1911 i 1911/1912. Przedstawiał studentom w ciągu 8 godzin tygodniowo całość dziejów Kościoła. Na seminarium naukowym natomiast przedstawiał kolejno: Pierwszy list do Koryntian papieża św. Klemensa Rzymskiego (88-97), dialog Minucjusza Feliksa (II/III w.) *Oktawiusz* oraz listy ks. Piotra Skargi SI (1536-1612). W roku 1911 wydał on własnym nakładem dysertację zatytułowaną *Starania Polski o sobór powszechny i reformę Kościoła za pontyfikatu Klemensa VII 1523 – 1534*⁹⁰. Pracę tę przedstawił Wydziałowi Teologicznemu jako habilitacyjną, który nie był zainteresowany dalszą współpracą z ks. Gołąbem⁹¹. Spod pióra ks. Gołąbia wyszło poza tym opracowanie dotyczące przekładów Pisma Świętego Nowego Testamentu na język polski dokonanych przez ks. Jakuba Wujka, jak też jemu przypisywanych oraz opis pogrzebu króla polskiego Zygmunta I Starego oparty na współczesnych przekazach źródłowych. Był także wydawcą *Żywota pana naszego Jezusa Chrystusa* autorstwa biblisty ks. Konstancjusza Henryka Fouard (1837-1903)⁹².

Gdy nastąpiła zmiana na krakowskiej stolicy biskupiej, profesorowie wydziału uzyskali w październiku 1912 roku, nie bez trudności i sprzeciwów, zgodę nowego ordynariusza biskupa Adama Stefana Sapiiehy (1911-1951) na prowadzenie wykładów z zakresu historii kościoła przez ks. Jana Fijałka wykładającego ten przedmiot we Lwowie od 1896 roku⁹³. W następnym miesiącu otrzymał on nominację cesarską na profesurę Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Ks. profesor Fijałek wykładał historię Kościoła w języku polskim, nie dawał jednak poprzez swoje wykłady całościowego obrazu dziejów Kościoła a jedynie omawiał pewne

⁸⁹ J. Urban, *Ks. Julian Gołąb (1880-1962) – historyk Kościoła i duszpasterz*. „Collectanea Historica” R. 1: 2002, z. 1, s. 82-83, 88; M. Gawlik CR, J. Szczepaniak, *Księża katecheci diecezji krakowskiej 1880-1939. Słownik biograficzny*. Kraków 2000, s. 134.

⁹⁰ J. Gołąb, *Starania Polski o sobór powszechny i reformę kościoła za pontyfikatu Klemensa VII (1523-1534). Studium historyczne*. W: *Studia nad stosunkiem Polski do soboru trydenckiego*. Cz. 1, z. 1. Kraków 1911.

⁹¹ J. Bar, *Gołąb Julian*. W: *Polscy kanoniści*. Cz. 1. Warszawa 1981, s. 146-147; L. Grzebień SI, *Gołąb Julian*. W: *Słownik polskich teologów katolickich*. Pod red. L. Grzebień SI. T. 5. Warszawa 1983, s. 467-468.

⁹² J. Gołąb, *O tłumaczeniu [!] Nowego Testamentu przez ks. Jakóba Wujka*. Warszawa 1906; Tenże, *Śmierć i pogrzeb króla polskiego Zygmunta I na podstawie współczesnych źródeł przedstawił [...]*. W: *Dwunaste sprawozdanie Dyrekcji C. K. II. Wyższej Szkoły Realnej w Krakowie za rok 1916*. Kraków 1916, s. 3-48; C. Fouard, *Żywot pana naszego Jezusa Chrystusa*. T. 1-2. Przeł. E. K[rzysztofowiczowa]. Wyd. X. dr. J. G[ołąb]. Warszawa 1909-1910. Prace te nie są notowane w istniejących bibliografiach podmiotowych ks. Gołąbia.

⁹³ W. M. Bartel, *Naukowy mecenat Adama Stefana Sapiiehy*. W: *Księga Sapiieżyńska*. Pod red. J. Wolnego, R. Zawadzkiego. T. 1: *Archidiecezja krakowska za pasterzowania Adama Stefana Sapiiehy*. Kraków 1982, s. 214-215; J. Staszek, *Jan Fijałek – kapłan i uczonec. Działalność w ekspedycji rzymskiej Polskiej Akademii Umiejętności*. „Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie” R. 39: 1994, s. 107.

szczególne zagadnienia wynikające z jego naukowych badań, prac innych historyków lub też aktualnych wydarzeń. Wśród przedstawianych zagadnień należy wymienić: *Dzieje papieżstwa w wieku XIX*, *Kościół i państwo rzymskie od Konstantyna Wielkiego*, *Dzieje Kościoła potrydenckie*, *Papieżstwo i cesarstwo w średniowieczu*, *Nowsze dzieje Kościoła*, *Historia wojen religijnych*, a także *Dzieje państwa kościelnego w zarysie*, *Historia stosunku Kościołów Wschodnich z Zachodnim*, *Dzieje Kościoła w wieku XVI i odmiana wiary na ten czas w Polsce*. Osobne wykłady w ilości 2 godzin w tygodniu prowadził ks. Fijałek z zakresu historii Kościoła w Polsce. Poruszał wówczas następujące tematy: *Biskupstwa rzymsko-katolickie na Litwie i Rusi*, *Szkolnictwo kościelne w Polsce średniowiecznej*, *Legaci i nuncjusze papieżcy w Polsce*, *Polska wobec soborów powszechnych w wieku XV i XVI* oraz *Kardynałowie Polacy*⁹⁴. Z tej to przyczyny studenci musieli sami uzupełniać resztę dziejów Kościoła z podręczników. Wykorzystywali oni w tym celu wymienianą już pracę kardynała Józefa Hergenröthera jak i dzieło napisane w duchu apologetycznym przez włocławskiego księdza, a później tamtejszego biskupa, Władysława Krynickiego (1861-1928)⁹⁵.

Książe-biskup Sapieha w 1919 roku zaproponował wyłonienie na Wydziale Teologicznym nowej katedry historii Kościoła w Polsce, której kierownikiem zostałby ks. Fijałek. Po szybkiej akceptacji Rady Wydziału ustanowienia katedr historii Kościoła Powszechnego i historii Kościoła w Polsce, ministerialne zatwierdzenie nastąpiło na początku października 1920 roku. Ks. Fijałek z powodu urlopu naukowego, zajęcia na nowej katedrze rozpoczął w od października 1921. Poświęcone one były różnym aspektom polskiej historiografii kościelnej, Kościołowi Wschodniemu w Polsce, zniesionym kościołom i klasztorom w zaborze rosyjskim, jak też lokalnemu Kościołowi Krakowskiemu. Na seminarium naukowym, które prowadził ks. Fijałek dla obu katedr historycznych, wprowadzał studentów w arkana odpowiednich metod pracy naukowej. Czytano tam także źródła historyczne tak wydane drukiem, jak też oryginały akta pochodzące z archiwum krakowskiego konsystorza⁹⁶.

Ks. Fijałek jest autorem ponad 200 prac naukowych i edytorskich dotyczących szczególnie okresu średniowiecza, które zasadniczo do dziś nie straciły na swym znaczeniu, przede wszystkim z powodu gruntownej znajomości przez autora źródeł i literatury przedmiotu. Najwięcej swych prac poświęcił on Uniwersytetowi Krakowskiemu i jego profesorom zwłaszcza z okresu jego rozkwitu w wieku XV. W roku 1900 ukazało się jego duże dwutomowe prawdziwie epokowe dzieło poświęcone życiu i działalności jednej z najbardziej

⁹⁴ S. Piech, *Dzieje Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1880-1939...*, s. 132.

⁹⁵ J. Hergenröther, *Historia powszechna Kościoła Katolickiego*. T. 1-19. Warszawa 1901-1905; W. Krynicki, *Dzieje Kościoła Powszechnego*. Włocławek 1908.

⁹⁶ Szerzej o tematach wykładów i seminariów prowadzonych przez ks. J. Fijałka pisał ks. S. Piech, *Dzieje Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1880-1939...*, s. 132-136.

wybitnych i barwnych postaci XV wieku, profesora krakowskiej wszechnicy i nauczyciela św. Jana z Kęt Jakuba z Paradyża (1381-1465), którego przedstawił na tle grona profesorskiego krakowskiej uczelni⁹⁷. Ustalił w niej ks. Fijałek, że wspomniany cysterski profesor krakowskiego uniwersytetu i erfurcki kartuz to jedna i ta sama osoba. Z tą samą datą opublikował niedokończoną rozprawę dotyczącą renesansu *Polonia apud Italos scholastica saeculum XV*⁹⁸, jak też później dodał inne prace dotyczące historii patrystyki i życia katolickiego w Polsce XVI wieku⁹⁹. W czasie poszukiwań archiwalnych odnalazł szereg nieznanych dokumentów, m.in. z czasów Kazimierza Wielkiego i na ich podstawie wysunął hipotezę, że król ten planował stworzenie w Polsce ośrodka uniwersyteckiego na wiele lat przed rokiem 1364¹⁰⁰. Opublikował w roku 1897 *Studia do dziejów Uniwersytetu Krakowskiego i jego Wydziału Teologicznego w XV wieku*¹⁰¹.

Innym interesującym go zagadnieniem, wyrosłym na kanwie jego prawniczych studiów, było średniowieczne, polskie ustawodawstwo kościelne. Połączył to z umiejętnościami paleograficznymi wyniesionymi z ukończonej w roku 1889 watykańskiej *Scuola Speciale di Paleografia e Critica Applicata*¹⁰². Do ważniejszych edytorskich jego osiągnięć w tej dziedzinie należy zaliczyć wydane w roku 1916 w Krakowie *Statuty kapituły katedralnej wrocławskiej* poprzedzone *Bibliografią ustawodawstwa kapitulnego w Polsce*, zawierającej zestawienie wszystkich drukowanych, choć nie tylko, tekstów dotyczących kapituł w Polsce¹⁰³. W roku 1915 opublikował statuty biskupa krakowskiego Nankera (1320-1326)¹⁰⁴ i wspólnie ze swoim uczniem Adamem J. Vetulanim (1901-1976) statuty prymasa Mikołaja Trąby

⁹⁷ J. Fijałek, *Mistrz Jakób z Paradyża i Uniwersytet Krakowski w okresie soboru bazylejskiego*. T. 1-2. Kraków 1900.

⁹⁸ Tenże, *Polonia apud Italos scholastica saeculum XV*. Fasc. 1: *Poloni apud Italos litteris studentes et laurea donati inde a Paulo Vladimiri usque ad Johannem Lasocki, collecti et illustrati*. Cracoviae 1900.

⁹⁹ Tenże, *Moderniści katoliccy Kościoła lwowskiego w wieku XVI. Sam X. arcybiskup Paweł Tarło i mistrz Jan Trzciana, kanonik, kaznodzieja katedralny*. „Pamiętnik Literacki” R. 7: 1908, s. 8-56, 395-431; R. 9: 1910, s. 173-213; Tenże, *Przekłady pism św. Grzegorza z Nazyanzu w Polsce*. *Wiadomość bibliograficzna i patrystyczna*. „Polonia Sacra” R. 1: 1918, s. 46-144; R. 2: 1919, s. 126-207.

¹⁰⁰ Tenże, *Dominus Bartolus de Saxoferrato eiusque permagna in Polonos auctoritas*. Cracoviae 1914.

¹⁰¹ Tenże, *Studia do dziejów Uniwersytetu Krakowskiego w w. XV. W pięćsetną rocznicę założenia Wydziału Teologicznego w Krakowie*. „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Akademii Umiejętności” T. 2: 1897, nr10; Tenże, *Studia do dziejów Uniwersytetu Krakowskiego i jego Wydziału Teologicznego w XV wieku. W pięćsetną rocznicę założenia Wydziału Teologicznego w Krakowie*. „Rozprawy Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności” T. 29: 1899, s. 1-182.

¹⁰² Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie, rkps 4702, t. 2: *Papiery osobiste ks. Jana Fijałka*, k. 26-27; P. Wenzel, *Diplomati del corso biennale. W: Cento anni di cammino. Scuola Vaticana di Paleografia, Diplomatica e Archivistica (1884-1984). Atti delle manifestazioni per il Centenario della Scuola con documentazione relativa alla sua storia*. Pod red. T. Natalini. Città del Vaticano 1986, s. 246.

¹⁰³ *Statuty kapituły katedralnej wrocławskiej. Z materiałów przysposobionych przez X. pralata Stan. Chodyńskiego wydał i Bibliografią ustawodawstwa kapitulnego w Polsce poprzedził J. Fijałek*. Kraków 1916.

¹⁰⁴ *Najstarsze statuty synodalne krakowskie biskupa Nankiera z 2 października 1320 r.* Wyd. J. Fijałek. W: *Studia i materiały do historii ustawodawstwa synodalnego w Polsce*. Nr 3. Kraków 1915.

(1412-1422)¹⁰⁵. Jest także ks. Fijałek autorem szeregu prac poświęconych poszczególnym zagadnieniom poruszonym w tychże synodalnych statutach¹⁰⁶.

Kolejnym nurtem zainteresowań naukowych ks. Fijałka była działalność misyjna Kościoła polskiego na wschód od naszych granic. Opublikował na ten temat szereg artykułów¹⁰⁷. W roku 1914 ogłosił *Uchrześcijanie Litwy* w której przedstawił rolę duchowieństwa katolickiego w zachowaniu języka litewskiego¹⁰⁸. Również i w tym nurcie badań znalazły się edycje źródeł, wspólnie z Władysławem J. A. Semkowiczem (1878-1949) wydał w latach 1932-1948 *Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej*¹⁰⁹.

Po śmierci ks. Fijałka wydano w roku 1941 w konspiracji (antydatowany na rok 1938) przygotowany już wcześniej do druku przy pomocy jego przyjaciela — dyrektora państwowego archiwum poznańskiego Kazimierza Kaczmarczyka (1878-1966) kodeks dyplomatyczny klasztoru jasnogórskiego¹¹⁰. Był to rezultat prac rozpoczętych w 1917 roku, kiedy to na zaproszenie generała zakonu paulinów o. Piotra Markiewicza (1877-1961) zajął się porządkowaniem tamtejszego archiwum. Ks. Fijałek przyczynił się także do wydania w 1919 roku *Katalogu archiwum opactwa cystersów w Mogile*, przygotowanego przez wspomnianego Kaczmarczyka i Gerarda Kowalskiego SOCist (1881-1919), przeprowadzając kontrolę i korektę średniowiecznych tekstów tegoż wydawnictwa¹¹¹.

Z innych prac pochodzących bogatego dorobku ks. Fijałka wymienić należy wydane w roku 1894 *Ustalenie chronologii biskupów włocławskich*, w której to pracy dokonał krytycznego a niekiedy i pionierskiego ustalenia dat rządów pierwszych biskupów tej jednej z najstarszych polskich diecezji. Diecezji tej poświęcił także i inne swe prace¹¹².

¹⁰⁵ *Statuty synodalne wieluńsko-kaliskie Mikołaja Trąby z roku 1420. Z materiałów przysposobionych przez B. Ulanowskiego uzupełnili i wydali X. J. Fijałek i A. Vetulani*. W: *Studia i materiały do historii ustawodawstwa synodalnego w Polsce*. Nr 4. Kraków 1915-1951.

¹⁰⁶ J. Fijałek, *Średniowieczne ustawodawstwo synodalne biskupów polskich*. I. *Życie i obyczaje kleru w Polsce średniowiecznej na tle ustawodawstwa synodalnego*. „Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego Akademii Umiejętności” T. 30: 1894, s. 181-239; Tenże, *Zaręczyny i głoszenie zapowiedzi w Polsce średniowiecznej*. (Ze studiów nad średniowiecznym ustawodawstwem synodalnym biskupów polskich). „Gazeta Kościelna” R. 1: 1893, s. 268-269, 286-288; Tenże, *Odprawianie godzin kanonicznych przez kler parafialny w Polsce średniowiecznej*. (Ze studiów nad średniowiecznym ustawodawstwem synodalnym biskupów polskich). „Przegląd Kościelny” T. 16: 1894, s. 118-123.

¹⁰⁷ Tenże, *Średniowieczne biskupstwa kościoła wschodniego na Rusi i Litwie. Na podstawie źródeł greckich*. „Kwartalnik Historyczny” R. 10: 1896, s. 487-521; R. 11: 1897, s. 1-63; Tenże, *Biskupstwa wołyńskie Polski i Litwy w swoich początkach w XIV/XV*. „Sprawozdanie z Czynności i Posiedzeń Akademii Umiejętności” T. 16: 1911, nr 4, s. 9-21; Tenże, *Kościół rzymsko-katolicki w Inflantach pod władztwem polskim (1582-1772/1795)*. „Kwartalnik Teologiczny Wileński” R. 1/2: 1923/1924, s. 177-198.

¹⁰⁸ Tenże, *Kościół rzymsko-katolicki na Litwie. Uchrześcijanie Litwy przez Polskę i zachowanie w niej języka ludu pod koniec Rzeczypospolitej*. W: *Polska i Litwa w dziejowym stosunku*. Kraków 1914, s. 37-333.

¹⁰⁹ *Codex diplomaticus Ecclesiae Cathedralis necnon Dioeceseos Vilnensis*. T. 1: (1387-1507). Wyd. J. Fijałek, W. Semkowicz. Kraków 1938/1994.

¹¹⁰ *Zbiór dokumentów Zakonu OO. Paulinów w Polsce*. Wyd. J. Fijałek. Kraków 1938.

¹¹¹ K. Kaczmarczyk, *Ś. p. ks. Jan Fijałek*. „Archeion” T. 14: 1936, s. 9.

¹¹² J. Fijałek, *Ustalenie chronologii biskupów włocławskich*. Kraków 1894; Tenże, *Rozwój i skład kapituły włocławskiej pod koniec XIV i na początku XV wieku*. „Przegląd Katolicki” R. 30: 1892, s. 759-760, 774-775,

Oprócz wielu prac opublikowanych pozostawił ks. Fijałek bogaty tak pod względem ilości, jak i treści zespół materiałów warsztatowych, będący owocem jego wieloletnich podstawowych badań a zwłaszcza poszukiwań źródłowych. Wartość „przepastnych tek księdza Fijałka” znajdujących się obecnie w Bibliotece Naukowej PAU i PAN w Krakowie, uwzględniając zakres zainteresowań ks. profesora jest znacząca¹¹³.

Ksiądz Fijałek miał u współczesnych opinię najwybitniejszego historyka Kościoła polskiego i powszechnego zajmującego się średniowieczem, uczonego którego erudycja była na miarę światową tak pod względem wiedzy, jak i głębi krytycyzmu umysłu naukowego, co przyznają nawet autorzy niezbyt przychylni z przyczyn ideowych Kościołowi i duchownym¹¹⁴. Cechą charakterystyczną a jednocześnie mocną stroną jego prac były rozbudowane przypisy źródłowe i dygresje niekiedy stające się osobnymi rozprawami „pełne nawiasów, wtrętów przypisów do przypisów”¹¹⁵, które do dziś mogą inspirować do nowych badań. Był wymagającym tak wobec siebie, jak i od innych toteż nie wytworzył wokół siebie znaczącej szkoły historycznej¹¹⁶. Wybitnymi jego uczniami z krakowskiego okresu działalności byli księża: Tadeusz Glemma, Teofil Długosz (1887-1971) i Michał Morawski (1898-1940).

W oczach nie tylko współczesnych sobie ks. Fijałek był nie tylko gorącym patriotą zapatrzonym w wielkość dawnej Rzeczypospolitej, ale także przywiązany do Kościoła jego kapłanem szanującym ten stan, nie tylko sławnym niepospolitym uczonego, ale także tym, który potrafił przy tym zachować wiarę dziecka klękając na ulicy na głos dzwonu wzywającego na Anioł Pański¹¹⁷.

Ks. profesor Fijałek ze swym mistrzem ks. Chotkowskim, pomimo iż posługiwali się innymi metodami naukowymi, wzniesli krakowską naukę kościelno-historyczną na nieosiągalne dotąd wyżyny w innych polskich uczelniach teologicznych¹¹⁸. Należy więc mieć na-

---

793-795; Tenże, *Średniowieczne ustawodawstwo synodalne biskupów polskich. I. Średniowieczne statuta synodalne diecezji wrocławskiej*. „Przegląd Katolicki” R. 30: 1892, s. 821-823; Tenże, *O archidiaconach pomorskich i urzędnikach biskupich w archidiaconacie pomorskim diecezji wrocławskiej w XII-XV w.* „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu” R. 6: 1899, s. 125-175.

¹¹³ S. Grodziski, *Teki archiwalne księdza Jana Fijałka*. W: *Lex tua in corde meo. Studia i materiały dedykowane Jego Magnificencji bp. Tadeuszowi Pieronkowi z okazji 40-lecia pracy naukowej*. Pod red. P. Majera, A. Wójcika. Kraków 2004, s. 427-434; *Katalog rękopisów Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie*. [T. 10:] *Sygnatury 4677-4715*. Oprac. J. Staszela. Wrocław 1995; *Katalog rękopisów Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie*. [T. 12:] *Sygnatury 4716-4796*. Opr. B. Sieraczyńska [i in.]. Wrocław 1998; *Katalog rękopisów Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie*. [T. 11:] *Sygnatury 4797-4886*. Oprac. J. Dużyk. Wrocław 1996; *Katalog rękopisów Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie*. [T. 13:] *Sygnatury 4887-5587*. Oprac. E. Danowska [i in.]. Kraków 2001.

¹¹⁴ A. F. Grabski, *Zarys historii historiografii polskiej*. Poznań 2003², s. 134.

¹¹⁵ S. Łempicki, *Ś. p. ks. dr Jan Fijałek*. „Pamiętnik Literacki” R. 33: 1936, s. 1070.

¹¹⁶ W. Semkowicz, *Fijałek Jan Nepomucen (1864-1936)*. W: *Polski słownik biograficzny*. T. 6. Pod red. W. Konopczyńskiego. Kraków 1948, s. 442-443; A. Vetulani, *Ks[ia]dz Jan Fijałek historyk Kościoła Polskiego*. „Polonia Sacra” R. 1: 1997, nr 1, s. 293.

¹¹⁷ J. Staszela, *Jan Fijałek – kapłan i uczonego...*, s. 121-124.

¹¹⁸ H. E. Wyczawski OFM, *Ostatni profesorowie historii Kościoła na Wydziale Teologicznym...*, s. 121.

dzieję, że dzieła ich „długim pokoleniom historyków polskich służyć będą za znakomity wzór, krzesać będą wiarę w wielkość naszego narodu i jego rolę w rozwoju kultury chrześcijańskiej Europy”¹¹⁹.

Po podziale katedry historii Kościoła w roku 1920 zastępstwo w drugiej katedrze historii Kościoła powszechnego otrzymał ks. dr Michał Pęcowski (1883-1925). Całość powszechnych dziejów Kościoła wykładał on już jako lektor od roku 1919. W pierwszym roku przedstawił historię do sobory trydenckiego a w drugim do czasów najnowszych. W następnych latach wykładał całe dzieje Kościoła w ciągu jednego roku. Zmarł przed habilitacją w roku 1925, w wieku 42 lat¹²⁰.

Po śmierci ks. Pęcowskiego wykłady z zakresu historii Kościoła powszechnego prowadził przez okres niepełnych trzech lat asystent ks. dr Marian Michalski (1900-1987). Od dnia 28 lutego 1927 roku katedrę tę objął za zezwoleniem Stolicy Apostolskiej biskup Michał Godlewski h. Gozdawa (1872-1956), były profesor historii Kościoła w Akademii Duchownej w Petersburgu a dotychczasowy sufragan łucko-żytomierski. Rozpoczął je wykładem zatytułowanym *O nadprzyrodzonym pierwiastku w dziejach Kościoła*¹²¹, w którym przedstawił obecność *gestarum Dei* w skomplikowanych ludzkich działaniach. Po wielu staraniach wydziału biskup Godlewski w 1928 roku mianowany został profesorem zwyczajnym historii Kościoła powszechnego¹²².

Biskup Godlewski także nie wykładał całych dziejów Kościoła powszechnego, a jedynie wybrane wydarzenia. Resztę studenci musieli uzupełniać z podręczników. W wykładach koncentrował się na dziejach Kościoła w wieku XVIII. Na seminarium natomiast przedstawiał sytuację Kościoła katolickiego w XIX wieku w państwie carskim. Był znakomitym wykładowcą „fascynującym wszystkich swoimi wykładami, w których nigdy nie brakło ani soli attyckiej, ani esprit francuskiego”¹²³. Według niego „historyk, chcąc dać żywy obraz danej epoki, powinien w opowiadaniu swoim na pierwszym planie uwzględnić ten czynnik, który dominuje wówczas w życiu Kościoła; powinien jak może najsilniej go podkreślić, uwzględnić, aby czytelnik lub słuchacz rozumiał, że w danej chwili tem właśnie łożyskiem, a nie innym, najintensywniej płynęła akcja Kościoła. Jest to rzecz trudna [...] bo

¹¹⁹ A Vetulani, *Śp. ks. rektor Jan Fijałek. Człowiek i badacz*. „Przegląd Współczesny” R. 16: 1937, s. 427.

¹²⁰ U. Perkowska, *Pęcowski Michał*. W: *Polski słownik biograficzny*. T. 25. Pod red. E. Rostworowskiego. Wrocław 1980, s. 719-720.

¹²¹ M. Godlewski, *Inauguracyjny wykład [...] na Uniwersytecie Jagiellońskim*. „Głos Narodu” R. 34: 1927, nr 51, s. 4.

¹²² M. Żywczyński, *Godlewski Michał (1872-1956)*. W: *Polski słownik biograficzny*. T. 8. Pod red. K. Lepszego. Wrocław 1959/1960, s. 181-182; S. Piech, *Dzieje Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1880-1939...*, s. 137-139; T. Jachimowski, *Biskup Michał Godlewski. Historyk i pisarz*. „Miesięcznik Katechetyczny i Wychowawczy” R. 27: 1938, s. 69-89.

¹²³ A. Klawek, *Jubileusz arcybiskupa Godlewskiego*. „Tygodnik Powszechny” R. 6: 1950, nr 26, s. 3.

wymagająca głębokiej znajomości materiału historycznego i znacznej dozy artyzmu¹²⁴. Pamięć słuchaczy zachowała go jako tego, który „umiał pięknie i sugestywnie mówić, toteż chętnie i z zainteresowaniem go słuchano, zwłaszcza że o ludziach i wypadkach miał własne sądy. Wykłady lubił zaprawiać subtelnym dowcipem, lekką ironią, często różnymi anegdotami. Hołdując pogładowi, że bieg dziejów zależy przede wszystkim od wybitnych jednostek, wiele uwagi poświęcał przedstawieniu sylwetek głośnych postaci z historii Kościoła, zarówno dodatnich, jak i ujemnych. Czynił to po mistrzowsku¹²⁵.

Biskup Godlewski w okresie krakowskim tak na wykładach jak i publikacjach naukowych kontynuował swoje wcześniejsze zainteresowania naukowe dziewiętnastowiecznym polskim kościołem katolickim na terenie państwa carów. Szczególnym tego wyrazem było zajęcie się postacią pierwszego arcybiskupa mohylewskiego Stanisława Siestrzeńcewicza-Bohusza (1731-1826), przedstawiając go w nowym świetle¹²⁶. Kolejnym nurtem jego naukowych dociekań była rola Kościoła w polskim ruchu narodowo-wyzwoleńczym¹²⁷. Prace jego odznaczają się wysokim poziomem literacko-estetycznym, były „pisane zawsze bardzo pięknie, nienagannym, doskonałym stylem¹²⁸. Współpracował także z *Polskim słownikiem biograficznym* do którego napisał 14 biogramów arcybiskupów i biskupów działających w państwie rosyjskim.

Działalność naukowa biskupa Godlewskiego przekraczała mury uczelni. Na obradującym w sierpniu 1933 roku w Warszawie VII Międzynarodowym Kongresie Historycznym był delegatem Stolicy Apostolskiej i wygłosił na jego rozpoczęcie referat *L'Eglise Romaine et les sciences historiques* w którym w sposób bardzo zwięzły naszkicował niepodważalne zasługi Kościoła dla historiografii¹²⁹. W tym samym roku razem z profesorami innych uczelni stanął w obronie wolności szkolnictwa wyższego twierdząc, iż wszelkie ingerencje obce w życie wyższych uczelni są dla nich szkodliwe¹³⁰.

Z powodu choroby ks. Jana Fijałka zawieszono w roku akademickim 1929/1930 wykłady z historii Kościoła polskiego. Z tej to przyczyny Rada Wydziału poprosiła, za wskaza-

¹²⁴ M. Godlewski, *Uwagi o nauczaniu historii*. „Miesięcznik Katechetyczny i Wychowawczy” R. 22: 1933, s. 242.

¹²⁵ H. E. Wyczawski OFM, *Ostatni profesorowie historii Kościoła na Wydziale Teologicznym...*, s. 130-131.

¹²⁶ M. Godlewski, *Arcybiskup Siestrzeńcewicz i Stanisław August w Petersburgu. W stotrzydziestą rocznicę śmierci ostatniego króla polskiego*. „Przegląd Powszechny” R. 45: 1928, t. 178, s. 18-34.

¹²⁷ Tenże, *Watykan a powstanie listopadowe*. „Ateneum Kapłańskie” T. 28: 1931, s. 113-129; Tenże, *Tragedia arcybiskupa Felińskiego (1862-1863)*. „Przegląd Powszechny” R. 47: 1930, t. 187, s. 209-224; t. 188, s. 13-27, 206-216.

¹²⁸ F. Jop, *Przemówienie żałobne wygłoszone w Bazylice Wawelskiej dnia 24 maja 1956 roku podczas pogrzebu śp. Ks. Arcybiskupa Michała Godlewskiego*. „Nasza Przeszłość” T. 5: 1957, s. 285.

¹²⁹ M. Godlewski, *L'Eglise Romaine et les sciences historiques. Discours prononcé à l'ouverture du VIIme Congrès International des Sciences Historiques à Varsovie le 21 Août 1933 par le Délégué du St. Siège [...]*. Varsovie 1933.

¹³⁰ Tenże, *Sint ut sint aut non sint*. W: *W obronie wolności szkół akademickich*. Kraków 1933.

niem ks. Fijałka, jego ukochanego ucznia ks. Tadeusza Glemmę z seminarium duchownego w Pelplinie o zastępcze podjęcie tych wykładów. W maju 1930 roku powierzono mu funkcję zastępcy profesora na katedrze po ks. Fijałku, który został przeniesiony na emeryturę. Profesurę nadzwyczajną ks. Glemma otrzymał na początku września 1932 roku. Rada Wydziału Teologicznego poprosiła w maju 1938 roku Ministerstwo Wyznań i Oświecenia Publicznego o profesurę zwyczajną dla ks. Glemmy, wniosek ten nie został zrealizowany do wybuchu wojny¹³¹.

Ks. Glemma prowadził dla wszystkich studentów teologii wykład z *Dziejów Kościoła polskiego w zarysie* na II roku studiów w wymiarze 4 godzin tygodniowo, w czasie których „dawał studentom jasny obraz rozwoju Kościoła na ziemiach polskich oraz wkładu w polską kulturę narodową tak ze strony Kościoła jako całości, jak też poszczególnych duchownych”¹³². Od roku następnego wygłaszał wykład monograficzny, który skierowany był do zainteresowanych historią i kulturą katolicką Polski. Wykłady te dotyczyły przede wszystkim dziejów wieku polskiego Kościoła w wieku XV – XVI, zakonów lub hierarchii¹³³. Jak powiedział jego uczeń, bernardyn o. Hieronim Wyczawski nad trumną mistrza: „jak wykładowca [ks. Glemma] był niezwykle sumienny. Na wykładach nie tylko opowiadał dzieje kościelne, ale zarazem wychowywał kleryków, rozpałał w nich miłość do Kościoła, łącząc pragmatyzm historyczny z genetyzmem transcendentnym, z żyjącym w Kościele Chrystusem, który zawsze kieruje Kościół do wielkich zadań, a jeżeli niekiedy dopuszcza upadki, to po to, by Kościół oczyścić, wychować do tym większych czynów”¹³⁴.

Ksiądz profesor Glemma prowadził także seminarium naukowe na których zaznajamiał najpierw seminarzystów z techniką pracy historycznej, naukami pomocniczymi i historią ustroju potem dopiero czytali oni i krytycznie interpretowali źródła historyczne, przygotowywali także referaty i koreferaty, które były podstawą dyskusji¹³⁵. Ksiądz profesor otaczał

¹³¹ A. Vetulani, *Nad trumną ks. profesora Tadeusza Glemmy*. „Nasza Przeszłość” T. 8: 1958, s. 433-434; K. R. Prokop, *Ksiądz Tadeusz Glemma (1895-1958). Biografia kapłana i uczonego*. „Studia Pelplińskie” T. 28: 1999, s. 320-323; A. Nadolny, *Glemma Tadeusz*. W: *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*. T. 2. Pod red. S. Gierszewskiego. Gdańsk 1994, s. 59-60.

¹³² J. Pawlik, *Ś. p. ks. prof. Tadeusz Glemma profesor U.J.* „Wiadomości Diecezjalne” Katowice R. 29: 1961, s. 263.

¹³³ Wykaz wykładów monograficznych ks. T. Glemmy podał ks. S. Piech, *Tadeusz Glemma (1895-1958)*. W: *Złota księga...*, s. 509: W roku akademickim 1931/1932 – *Reformacja w Polsce*; 1932/1933 – *Rozwój Reformacji w Polsce*; 1933/1934 – *Kościół w Polsce za Stefana Batorego*; 1934/1935 – *Korespondencja Stanisława Hozjusza*; 1935/1936 – *Kardynałowie Polscy*; 1936/1937 – *Benedyktyni w Polsce*; 1937/1938 – *Stosunki między Polską a Kurią Rzymską za czasów Zygmunta Augusta*; 1938/1939 – *Jan Długosz jako historyk Kościoła w Polsce*.

¹³⁴ H. Wyczawski OFM, *Kazanie na pogrzebie ks. prof. Tadeusza Glemmy*. „Notificationes e Curia Metropolitana Cracoviensi” R. [96]: 1958, s. 275.

¹³⁵ Wykaz tematów seminarium naukowego ks. T. Glemmy podał K. R. Prokop, *Ksiądz Tadeusz Glemma...*, s. 325: w roku akademickim 1931/1932 – *Początek misji pruskiej XIII wieku (30 uczestników)*; 1932/1933 – *Działalność misyjna w Prusach w latach 1215/1220 i jej stosunek względem Kościoła w Polsce (30 uczestników)*; 1933/1934 – *Znaczenie Jana Długosza dla historii Kościoła w Polsce (24 seminarzystów + 20 prosemi-*

życzliwą uwagą i opieką swoich seminarzystów, z tej zapewne przyczyny płynęła spora ilość studentów piszących prace z historii Kościoła w Polsce. „Umiał rozbudzać wśród uczestników swego seminarium zapal do studiów historii Kościoła”¹³⁶.

W pracy naukowej ks. Glemma, którą traktował bardzo rzetelnie, zajmował się historią nowożytną Kościoła w Polsce w XVI i XVII wieku a zwłaszcza na Pomorzu (zwłaszcza diecezji chełmińskiej), badał życie i działalność biskupa Piotra Kostki, przygotowanie do edycji akt szesnastowiecznych nuncjuszy w Polsce: Juliusza Ruggieriego (1565-1568) i Wincentego Dal Portico (1568-1573). Kolejnym nurtem jego naukowych dociekań to historia nauki i oświaty¹³⁷. Współpracował z biskupem Michałem Buchbergerem (1874-1961) wydającym drugie wydanie kościelnej encyklopedii *Lexikon für Theologie und Kirche*¹³⁸ oraz z wydawanym od 1935 roku przez Polską Akademię Umiejętności *Polskim słownikiem biograficznym*, do którego Komitetu Redakcyjnego był w roku 1934 desygnowany przez zarząd PAU.

Ks. profesor Glemma studium historii kościelnej postawione na wysokim poziomie przez poprzedników na katedrze dzięki swym zdolnościom i mrówczej pracy potrafił utrzymać, przejmując od nich wnikliwą metodę badawczą, sumiennosc i zrozumienie konieczności oparcia się o szeroką bazę źródłową, krytycyzm i obiektywizm. „Swoim różnorodnym tematycznie dorobkiem naukowym ks. Glemma uzyskał w historiografii kościelnej w Polsce trwałą i poważną pozycję¹³⁹. Płynęło to z faktu, iż wszystkie swe prace opierał on na źród-

---

narzystów); 1934/1935 – *Wydawnictwa źródłowe do dziejów Kościoła w Polsce XVI w.* (25 seminarzystów + 24 proseminarzystów); 1935/1936 – *Kronika tzw. Galla jako źródło dla historii Kościoła w Polsce* (23 seminarzystów + 11 proseminarzystów); 1936/1937 – *Źródła XVI-wieczne – w szczególności polskie kroniki zakonne* (19 seminarzystów + 24 proseminarzystów); 1937/1938 – *Źródła do dziejów Reformacji w Polsce* (29 seminarzystów + 34 proseminarzystów).

¹³⁶ H. E. Wyczawski OFM, *Ostatni profesorowie historii Kościoła na Wydziale Teologicznym...*, s. 153.

¹³⁷ T. Glemma, *Starania biskupa Piotra Kostki o nawrócenie mieszczan chełmińskich i toruńskich*. „Miesięcznik Diecezji Chełmińskiej” R. 2: 1930, s. 294-307; Tenże, *Misja pruska w XIII w. aż do przybycia zakonu krzyżackiego*. „Miesięcznik Diecezji Chełmińskiej” R. 3: 1931, s. 377-396; Tenże, *Dzieje Diecezji Chełmińskiej*. W: *Polskie Pomorze*. T. 2: *Przeszłość kulturalna*. Toruń 1931, s. 183-212; Tenże, *Dzieje stosunków kościelnych w Toruniu*. W: *Dzieje Torunia. Praca zbiorowa z okazji 700-lecia miasta*. Pod red. K. Tymienieckiego. Toruń 1933, s. 257-301; Tenże, *Stosunki kościelne w Toruniu w stuleciu XVI i XVII na tle dziejów kościelnych Prus Królewskich*. „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu” R. 42: 1934; Tenże, *Zapiski nuncjusza apostolskiego Wincentego Dal Portico z r. 1568*. „Collectanea Theologica” R. 17: 1936, s. 273-288; Tenże, *Le catholicisme en Pologne a l'epoque d'Etienne Batory roi de Pologne*. W: *Etienne Batory roi de Pologne prince de Transylvanie*. Cracovie 1935, s. 335-374; Tenże, *Die Studienjahre eines polnischen Bischofs des XVI Jahrhunderts*. „Collectanea Theologica” R. 19: 1938, s. 1-46; Tenże, *Odzyskanie klasztoru dominikańskiego w Gdańsku w latach 1565-1568*. „Rocznik Gdański” R. 12: 1938, s. 74-116; Tenże, *Instrukcja nuncjusza Juliusza Ruggieriego*. W: *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby*. T. 2. Kraków 1938, s. 265-276; *Iulius Ruggieri (1565-1568)*. W: *Acta Nuntiaturae Poloniae*. T. 6. Wyd. T. Glemma, S. Bogaczewicz. Romae 1991; Odpisy ks. Glemmy z nuncjatury Dal Portico pozostawiały w Bibliotece Naukowej PAU i PAN w Krakowie oznaczone sygnaturami: 8505, 8506, 8508.

¹³⁸ Wspomnieć tutaj należy przede wszystkim syntetyczne hasło ks. Glemmy, *Polen*. W: *Lexikon für Theologie und Kirche*. T. 8. Pod. red. M. Buchberger. Freiburg im Br. 1936, kol. 346-350.

¹³⁹ J. Wolny, *Śp. ks. Tadeusz Glemma (1895-1958)*. „Częstochowskie Wiadomości Diecezjalne” R. 31: 1958, s. 290-292.

dłach, niejednokrotnie dotąd nieznanymi. Pomimo skłonności do analizy nie zapominał o syntezie¹⁴⁰. Był historykiem wysokiej klasy i z dużym naukowym doświadczeniem¹⁴¹. Rzetelność w wypełnianiu swoich obowiązków łączył z budzącą uznanie działalnością twórczą, zjednującą mu szacunek i poważanie zarówno w gronie profesorskim, jak i pośród młodzieży studenckiej – „człowiek ujmującej skromności i prostoty idącej w parze z siłą przekonań i prawością charakteru”¹⁴². Wyrazem tego było wytypowanie go w latach 1937 – 1939 na delegata Wydziału Teologicznego do senatu uczelnianego a przede wszystkim powierzenie mu na początku czerwca 1939 roku funkcji dziekana tegoż Wydziału, której sprawowanie przypadło na trudne lata II wojny światowej, naznaczonej uwięzieniem wraz z innymi profesorami uniwersytetu w Sachsenhausen¹⁴³.

*

Nauczanie historii Kościoła na Wydziale Teologicznym Wszechnicy Jagiellońskiej uczestniczyło w dolach i niedolach tejże jednostki uniwersyteckiej. W swoich początkach stało na dość dobrym poziomie, choć wkrótce wpływ ideologii oświeceniowej powodujący iż wykładano w oparciu o podręczniki pisane bez szacunku dla prawd wiary, jak i Kościoła katolickiego, co w łączności z sytuacją polityczną było tymi czynnikami, które doprowadziły do upadku poziomu nauczania tej dyscypliny wiedzy teologicznej. Po powrocie teologii na uniwersytet, także pod wpływem odradzającego się wówczas katolicyzmu powoli zaczął także wzrastać poziom nauczania historii Kościoła w Uniwersytecie Jagiellońskim. Mniej więcej od lat pięćdziesiątych XIX stulecia poziom przygotowania kadry nauczającej, a co za tym idzie i poziom nauczania, systematycznie wzrastał, by w osobie ks. prof. Jana Fijałka osiągnąć wyżyny, którym dotąd nikt nie dorównał, jak też trudno było jego następcom dotrzymać mu kroku. Nic więc dziwnego, że historycy obok filozofów tworzyli wówczas obraz poziomu naukowego Wydziału Teologicznego a nawet całego krakowskiego środowiska kościelnego. Wspomniani badacze posługiwali się przeważnie w uprawianej przez siebie historiografii pozytywistycznym jej modelem połączonym z teologią, przyjmując rozpowszechnioną wówczas „społecznościową” koncepcję Kościoła¹⁴⁴.

Tak więc poza pewnym okresem w czasie oświecenia historia Kościoła wykładana na Wydziale Teologicznym uniwersytetu krakowskiego była dyscypliną uczącą *sentire Ecclesiam*, jak też *sentire cum Ecclesia*, budując i umacniając wiarę kapłanów poprzez trwanie

¹⁴⁰ H. Wyczawski OFM, *Działalność naukowa śp. ks. Tadeusza Glemmy*. „Orędownik Diecezji Chełmińskiej” R. 9: 1958, s. 371-382.

¹⁴¹ Tenże, *Śp. ks. Tadeusz Glemma*. „Tygodnik Powszechny” R. 12: 1958, nr 21, s. 2.

¹⁴² J. Mitkowski, *Tadeusz Glemma (1895-1958)*. „Kwartalnik Historyczny” R. 66: 1959, nr 1, s. 329.

¹⁴³ K. R. Prokop, *Ksiądz Tadeusz Glemma...*, s. 328-329.

¹⁴⁴ C. S. Bartnik, *Historia i myśl*. Lublin 1995, s. 222, 226.

w tradycji, wiedząc, że brak wiedzy o własnej przeszłości – jak to powiedział największy wychowanek tegoż wydziału papież Jan Paweł II (1920-2005) – „nieuchronnie prowadzi do kryzysu i utraty tożsamości” a pogłębienie znajomości źródeł pociąga za sobą rozkwit życia kościelnego, gdyż „historia Kościoła jest *magistra vitae christianae*”¹⁴⁵.

---

¹⁴⁵ Jan Paweł II, *Kościół usilnie pragnie poznawać własną historię. Przesłanie Jana Pawła II z okazji 50. rocznicy powstania Papieskiego Komitetu Nauk Historycznych*. „L'Osservatore Romano” wyd. polskie R. 25: 2004, nr 6, s. 7-8.